

ԱՎԱՄԱՅ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՔ

Տ. ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍ ԺԵ. ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ ԿԱՐՏԻՆԱԼԻՆ
ԻՐ ՀՈՎՈՒԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԵՐՈՒՆ ԱՌԻՅՈՎ

«Խիս ե կեզ ընդդէմ խթանի աւացել»
(ԳՈՐԾ ԻԶ. 15)

Տ. Գրիգոր Պետրոս ԺԵ. Աղաճանեան Կարտինալը, իր 1947 եւ 1950 տարիներու հովուական թուղթերով, զուր ջան եւ ընդունայն վաստակ ի գործ կը դնէր, սրտցաւորէն արտայայտուելու Հայ Եկեղեցւոյ կարծեցեալ մոլորութեանց եւ թերութեանց մասին, որոնց պատմական ու կրօնական շահեկանութիւնը շատոնց վերջացած է, յաճախ ըսուած ու գրուած ըլլալով արդէն կարեւորը այդ մասին:

Իբրեւ ազգասէր Հռոմեացի, Նորին Սրբազնութեան վիշտն ու բարեմտութիւնը այնքան մեծ է Հայ Եկեղեցւոյ իր մոլորեալ արեւակիցներու նկատմամբ, որ զիրենք ուղիղ ճամբան առաջնորդել կարենալու համար, Նոյնիսկ թոյլ կուտայ ինքզինքին սրբագրելու եւ ի հարկին ձեւագեղծելու Աւետարանի եւ մեր սրբազան հայրերու արտայայտութիւնները, եւ ասիկա ի շահ եւ յօգուտ իր մոլորեալ ազգի զաւակներուն, եւ ի փառս Հռոմէական Եկեղեցւոյ. ի վերջոյ նպատակը պէտք է արդարացնէ միջոցը:

Նոր չէ եղանակը, սակայն նոր է զայն նուազել փորձողը: Հետեւաբար նոր գիւտեր պիտի չըլլան մեր ալ ըսածները այս առիթով, Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ հակառակորդներու դէմ: Որքան ատեն անոնք չեն յոգնիր անպատշաճ եւ անօգուտ յարձակումներով նորոգելու հերքուած առարկութիւնները եւ կրկնելու անհիշող վկայութիւնները, անարգելու եւ անաւագելու համար Հայ Եկեղեցին, մենք ալ մեզի պարտք կը նկատենք, յանուն ճշմարտութեան, պաշտպանել մեր Եկեղեցին, արգելելու համար այն կարկամ ձեռքերը, որոնք կը փորձեն մուր բսել անոր դարաւոր մարտիրոսութեան սպիներով պսակազարդ ճակատին:

Դիտնալով հանդերձ թէ Հայ Եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը պաշտպանութեան եւ ջատագովութեան չի կարօտիր, բայց որովհետեւ գայթակղութիւններ ստեղծելու եւ միտքերը պղտորելու նոր եւ ապարդիւն ճիգեր ի գործ կը դրուին, Աւետարանի ոգին եւ ուղիղ հասկացողութիւնը եւ մեր Ս. Հայրերու դաւանութիւնը այլայլող, եւ զանոնք թիւր մեկնութիւններով ներկայացնող, անհրաժեշտ կը նկատենք, ինչպէս ըսինք, հրապարակ նետուած թիւրիմացութեանց եւ չարամտութեանց դէմ անգամ մը եւս ուղիղը յայտարարել եւ սխալ կարծիքները ցրուել:

Մեզի այլեւս զարմանք չի պատճառեր, որ Աղաճանեան Կարտինալի նման գիտուն եւ բարձրաստիճան եկեղեցականներ անգամ՝ անկատար հոգիով մօտենան կրօնական հարցերու, ծառայեցնելով Քրիստոսի Եկեղեցին բմահաճ շահադիտութեանց, պղտորելով այն վճիռ սէրը որ հիմն է Աւետարանին: Փոխանակ քրիստոնէութեան վսեմ ու գեղեցիկ ոգին տարածելու հաւատացեալներու մէջ, փոխանակ մարդուն ներշնչելու այն ազնիւ զգացումները, զորս Աւետարանը մեզի բուռ բուռ կը բաշխէ իր անսպառ գանձարանէն, զանոնք սուրբերու վերածած մեր կողը խրել կը ջանան քրիստոնէութիւնը ամէն օր նոր նուաստացումներու տանող մեր օրերու կայիաբանները: Տակաւին՝ այդ գեղեցիկ ոգին փոխարինելով սին ու սնափառ հանգանակներու, որ ուրիշ բան չէ, բայց նախատինք քրիստոնէութեան եւ անոր երկնաւոր հիմնադրին:

Կարտինալ Աղաճանեանի զոյգ թուղթերը կարգ մը ընդհանուր, ջատագովական եւ սովորական արտայայտութիւններէն յետոյ, որոնք նման գրութիւններու կազմիչ տարրերը կրնան նկատուիլ, կուգան ու կը յանգին իր մտասեւեռումը կազմող հարցին,

եկեղեցւոյ ընդհանրականութեան, առաքելականութեան, ուղղափառութեան եւ նման բազմաթիւ անգամներ ծեծուած ու ծամծմուած խնդիրներու, ըսելու համար թէ միայն Կաթողիկ եկեղեցին է ճշմարիտ, ուղղափառ եւ իրաւ, իսկ Հայ եկեղեցին հերժուածող, ուժացած ու անճիշդ: Յետոյ իր հայրական գթառատ բազուկները բացած Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մոլորեալ զաւակներուն, կոչ կ'ուղղէ անոնց որ զան ու միանան Հռոմէական եկեղեցիին: Իր կորստեան զառիթափին վրայ կիցած Հայ Ազգին ու եկեղեցիին նուիրուած այս ողբը, արժանի պիտի նկատէինք «ողբ հայրենասէրի» տիտղոսին, եթէ անկեղծ ըլլար ան իր զգացումին՝ եւ իրական՝ իր սկզբունքներուն մէջ:

Մեր մեծ եւ երիցս երանեալ ուսուցչապետներէն մին սովոր էր ըսելու յաճախ, թէ ամէն անգամ որ զրիչս ձեռք կ'առնեմ պատասխանելու մարդոց, որոնք կը խօսին ոչ յանուն ճշմարտութեան, այլ յանուն հաշիւի, կը զգամ թէ զրիչը կը ծանրանայ ձեռքերուս մէջ, նման նաւու թիակին: Պէտք է ըսեմ թէ նոյն ահագնաբարտութիւնն է որ ունիմ այս պահուս, երբ գիտեմ տրտմօրէն թէ ամէն մտածում եւ ճշմարտութիւն որ դիւր չի գար Վատիկանի փաստաբաններուն, որոնք յանուն ճշմարտութեան եւ խղճի չէ որ կը խօսին, այլ հաշուի եւ տեսակէտի, եւ հագած են իրենց իրքեւ նուէր տրուած կարմիր զրահը, միայն նոր նուաճումներու ի հաշիւ:

Հակառակ այս իրողութեան, ճշմարտութեան սէրը կը մղէ զիս անգամ մը եւս հոս կրկնելու իրողութիւններ՝ որոնք Հայ ժողովուրդի մեծ ու սրբազան անցեալին կը պատկանին, Վատիկանի եւ իր արքանեակներու իրաւունքն ու տեսակէտը ըլլալէ առաջ:

Հովուական Թուղթին հեղինակը գիտէ անտարակոյս ընդհանուր եւ Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը: Դիտէ թէ Քրիստոսի եկեղեցին մի էր ո՛չ անոր համար որ այս կամ այն եպիսկոպոս կը ճանչնար իրեն զուլի կամ պետ, այլ որովհետեւ ամէն տեղ առաքելական քարոզութեամբ հաստատուած եկեղեցիներ միեւնոյն հաւատք կը դաւանէին ի Տէր: Մի էր երուսաղէմի եկեղեցին՝ ուր քարոզեց նոյնինքն Յիսուս, Անտիոքի եկեղեցիին հետ՝ ուր քարոզեց Պետրոս, մի էին Կորնթոսի, Իկոնիոյ կամ Հռոմի եկեղեցիներ՝ ուր քարոզեց Պօղոս, Եփեսոսի եկեղեցիին հետ, ուր քարոզեց Յովհաննէս: Այսպէս նաեւ միւս բոլոր եկեղեցիներ, ուր ըստ պատմութեան կամ աւանդութեան քարոզեցին առաքեալներ կամ անոնց յաջորդներ: Այս միութիւնը որ եւէ առաքեալով մը պայմանաւոր չէ, այլ ուղղակի քրիստոնէական կրօնի վարդապետութենէն կ'առնէ իր ծագումը:

Քաղաքական վիճակի պայմաններուն համեմատ կատարուեցաւ ժամանակի ընթացքին կեդրոնացման գործը եւ կազմուեցան եպիսկոպոսական բնմեք, ինչպէս Երուսաղէմի եւ Կեսարիոյ եկեղեցիները Պաղեստինի մէջ, Տարսոնի եկեղեցին՝ Կիլիկիոյ մէջ, Թեսաղոնիկէի եկեղեցին՝ Մակեդոնիոյ մէջ, Կեսարիոյ եկեղեցին՝ Կապադովկիոյ մէջ, Քարքէդոնի եկեղեցին՝ Ափրիկէի մէջ, Եփեսոսի եկեղեցին՝ Փոքր Ասիոյ արեւմտեան եզերքին վրայ, Լիոնի եկեղեցին՝ Գալլիոյ մէջ, եւն.:

Սակայն մեքսալոյսական կամ արեւալիսկոպոսական եկեղեցիներու մէջ առաջին քայլը առին Հռոմի, Անտիոքի, Աղեքսանդրիոյ եկեղեցիներ, Հռոմէական կայսրութեան իբր զլիաւոր քաղաքներ, ունենալով առաքեալներու միջոցաւ քարոզուած ըլլալու պահանջուած առաւելութիւնը, եւ շատ անգամ ուրիշ եկեղեցիները խորհուրդ կը հարցնէին անոնցմէ առանց ընդունած ըլլալու մէկին կամ միւսին գերազահութիւնը:

Սակայն կեդրոնացման օրըստօրէական աճումը վերջապէս անոնցմէ մէկուն պիտի թողուր յաղթանակը, եւ ատիկա Հռոմին վիճակեցաւ: Հռոմի քահանայապետները օգտուելով քաղաքական եւ նման բերումներէն, պիտի յաւակնէին տակաւ առաջնակարգ տեղ մը գրաւել եկեղեցւոյ նուիրապետական դրութեան մէջ, եւ ուրիշ եկեղեցիներու մատուցած կամաւոր կամ պատահական մեծարանքներէն քաջալերուելով գերիշխանութեան իրաւունք մը սեպհականեցին իրենց:

Այս կացութենէն օգտուելի փորձող առաջին Պապերը եղան Վիկտոր՝ եւ Ստեփանոս Ա.: Մին յանդգնեցաւ եկեղեցւոյ միութենէն անջատուած համարել Ասիոյ բոլոր այն եկեղեցիները՝ որոնք Հռոմի եկեղեցիէն տարբեր սովորութեամբ մը, լուսնի 14ին

կը տօնէին Զատիկը: Այս պարտադրանքին դէմ կեցան թէ երանոս, Լիոնի եպիսկոպոսը եւ թէ Փոքր Ասիոյ եկեղեցիները եւ Եփեսոսի եկեղեցւոյ աւանդութիւնը պաշտպանեցին Հռոմի աւանդութեան դէմ: Նոյնպէս՝ Գ. դարու կիսուն երբ խնդիր ծագեցաւ հերետիկոսներու ձեռքով տրուած մկրտութեան վաւերականութեան մասին, Ստեփանոս Ա. Պապը ուզեց որ Հռոմի սովորութիւնը յարգուի բոլոր եկեղեցիներու կողմէ: Կապադովկեան Կեսարիոյ եպիսկոպոսը Փիրմիլիանոս եպեղեց Ստեփանոսի այս յաւակնութիւնը, եւ մինչեւ իսկ համարձակեցաւ Հռոմի եկեղեցիին աւանդութեան ստուգութիւնը կասկածի տակ դնել, երուսաղէմի եւ ուրիշ եկեղեցիներու աւանդութեանց ներհակ ցոյց տալով զայն: Նոյն ընթացքը ունեցաւ նաեւ Կիպրիանոս, յայտարարելով Պապին թէ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իրաւունք ունէր անկախութիւն մը վայելելու իր եկեղեցիի վարչութեան մէջ, եւ թէ Պապին իրաւունքները ոչ մէկ բանով գերիվեր էին քան իրենք եւ քան ուրիշ եպիսկոպոսներու:

Իսկ այն վարդապետական մեկնութիւնները՝ որոնց վրայ յենլով յառաջ բերին իրենց գերիշխանութեան ապացոյցները եւ դեռ կը բերեն Հռոմի քահանայապետները, իբր թէ Տէրը ըսաւ Պետրոսի «Իու ես վիմ եւ ի վերայ այլի վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ», այդ բոլորը նորահնար բացատրութիւններ էին Ե. դարու մէջ ներշնչուած, երբ Կ. Պոլսոյ պատրիարքներ, իբրեւ կայսրութեան երկրորդ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսներ, կ'ուզէին հաւասարապատիւ դիրք մը ունենալ Հռոմի Պապին հետ:

Որքան որ մեզի ծանօթ է Ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութիւնը, ոչ ի հնումն եւ ոչ ալ ետքէն Պապը չկրցաւ ամէն տեղ տարածել իր իշխանութիւնը: Արդէն երբ Տիեզերական Ժողովներու որոշումներով Անտիոքի եւ Աղեքսանդրիոյ պատրիարքութեանց վրայ աւելցան նաեւ Կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի պատրիարքութիւններ (առաջինը լոկ քաղաքական եւ երկրորդը կրօնական ըմբռնումով), կային եկեղեցիներ որոնք կեդրոնացումի այդ դրութեան չուզեցին համակերպիլ: Արեւելքի մէջ կային նաեւ ազգային եկեղեցիներ, որոնք ոչ Անտիոքի եւ ոչ Կ. Պոլսոյ պատրիարքներէն կախում ունէին, իսկ արեւմուտքի մէջ՝ Հռոմի աթոռէն անկախ դիրք մը ունէին Միլանի, Ագուիլի եւ Հռաւեննայի թեմերը:

Եւ այս բոլորը անոր համար, վասնզի շատ զօրաւոր էր այն գաղափարը թէ ոեւէ աթոռ որ ուղղակի առաքելական քարոզութեամբ հիմնուած ըլլալու առաւելութիւնն ունէր, ազատ ու անկախ կրնար կառավարուիլ իր մէջ. ուստի կրօնական տեսակէտով կարեւորութիւն մը ունեցող եկեղեցիները յաճախ կը մերժէին պարզ քաղաքական սկզբունքի մը համակերպելով՝ նահանգին գլխաւոր քաղաքի մետրապոլիտին հպատակիլ:

Լայն բացինք փակագիծը, ըսելու համար թէ յարաբերութեանց ներքին եւ արտաքին իրերու պատճառաւ հաստատուած իրաւասութիւններ կամ ստացութիւններ բացարձակապէս եկեղեցական սահմանադրութեան մը իրական գոյնը չունէին կանխաւ, յետագայ դիրքերն ու դէպքերը շատ բան տնօրինեցին ըստինքեան:

Գալով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նախնական անկախութեան խնդրին, որուն դէմ նոր չէ Հռոմի եւ իր արձանեակներու անհանդուրժողութիւնը, առանց ազգային նախապաշարումներու կռթնած, պատիւ կը զգանք յայտարարել թէ Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեամբ երբ Հայ եկեղեցին անգամ մը եւս կը ճոխանար ու կը պայծառանար, ոչ Հռոմի Պապէն թոյլատրուած էր ան եւ ոչ Կապադովկիացւոց Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսի սահմանումով բազմաչարչար Հայրապետը կը լծէր ինքզինքը այդ առաքելութեան: Հայ աւագանին եւ Ժողովուրդը լոկ փափաք ունեցան «հովիւ կացուցանել» զինքը, որովհետեւ Հայոց աշխարհի եպիսկոպոսը (հաւանաբար Մեհրուժան) զոհ գացած էր այն հալածանքին զոր Մեծն Խոսրով յարուցած էր վերջին տարիներուն մէջ:

Գալով այն ձեռնադրութեան, զոր Սուրբն Գրիգոր ընդունեց Դեռնդիոս արքեպիսկոպոսէն, ոեւէ հպատակութիւն յանձն առած չէր կրնար ըլլալ, վասնզի այն աշխարհը որուն մետրապոլիտ կամ կաթողիկոս կը կարգուէր Լուսաւորիչ, արդէն ունեցած էր նախապէս իր քահանայական ձեռնադրութեան շնորհը Թադէոս առաքելալին միջոցաւ, բայց դժբախտ պատահարներ գուցէ ժամանակուան մը համար խզած էին

նուիրապետական այդ շղթան եւ այս անգամ քահանայապետութեան պարզ նորոգում մըն էր միայն եւ այն ստիպողաբար առաջ եկած :

Իսկ գալով այն անհիմն առարկութեանց թէ արդեօք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անկախութիւնը ծախուեցա՞ւ երբեք ուրիշի մը , այսինքն թէ Լուսաւորիչը դրաւ զայն Հռոմի Սեղբեստրոս Պապին գաւազանին ներքեւ : Եթէ այդպիսի հպատակութիւն մը դաշնադրուած էր արդէն՝ ի՞նչ պատրանք մեր նախնեաց համար՝ որոնք իրենց ներքին անկախութիւնը ապահովելու կը նկրտէին . — անոնց միտքէն շատ հեռու էր կասկած մը իսկ ունենալ ատոր մասին , զի Լուսաւորիչ ոչ իսկ երբեք խորհած էր Թաղէոսի առաքելական վիճակը վաճառել Ս. Պետրոսի աթոռին . պատմական կեղծիք մըն էր այդ՝ զոր յերկրեցին Հռոմի գերագոյն գահէն շրջող միտքեր , որոնցմէ մէկն էր Դաւանց Թուղթի յորինիչը : Սակայն թողունք առասպելները՝ որոնց հետ քիչեր միայն կրնան հաշտուիլ՝ եւ ինչնեք պատմութեան հաստատուն գետնին վրայ :

Ամէն անոնք որոնք տեղեակ են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ մեր Եկեղեցին ոչ թէ Հռոմի գահին , այլ Յունաց Եկեղեցիին հետ յարաբերութեան մէջ էր : Երբ 451ի պատերազմին մէջ Հայեր իրենց Ազգին եւ Եկեղեցւոյ գոյութեան նուիրական դատին համար մինակ մնացին եւ միայնակ կռուեցան , ինքնապաշտպանութեան դժուարին փորձերը ներքին զօրաւորագոյն կեղրոնացման մը յեղափոխութիւնը յառաջ բերին , այլեւս աստուածաբանական կռիւր չէր կենսական խնդիրը զոր յարուցանել սովոր էր միշտ յունական նրբախոհ միտքը , այլ ազգային եւ զուտ քրիստոնէական նպատակի մը շուրջ կը յառէին ամէն հայեցի աչքեր , եւ բուն այդ գործնական բայց բազմավրդով կեանքը իրաւամբ անտարբեր կացոյց զիրենք այն ամէն շարժումներէն՝ որ իրական օգուտ մատակարարելու հանգամանքէն զուրկ էին : Այնուհետեւ ժամանակ մը չգնաց վարդապետական նորամուտ բացատրութեանց ետեւէն , մանաւանդ թէ՛ ինչպէս որ տեղն է ըսել՝ փակեց իր դուռները ամէն ոտնձգութեանց առջեւ : Բայց դժբախտաբար սպառնալից էր քաղաքական աշխարհի մթնոլորտը , դիւրին չէր որ անձնուրացութեան զոհերով միայն ապրած այդ ժողովուրդը հանգիստ պատառ մը ծամէր :

Իրաց այս վիճակը առիթ մը եղաւ փոքրիկ կուսակցութեան մը երեւելուն՝ որ աւելի քաղաքական տեսակէտի մը կ'ուզէր ծառայել , մինչդեռ ազգին մեծագոյն մասը ազգային Եկեղեցական գաղափարի մը յարած կը մնար : Այդ փոքրիկ կուսակցութիւնն էր որ քաղաքական դիտաւորութիւնները համեմելով նաեւ բարեպաշտութեան աղով՝ ուզեց գործել մերթ կաթողիկոսի մը՝ մերթ ժողովակի մը եւ մերթ արտաքնայարդար բռնութեան մը տակ , իսկ բուն ազգային կուսակցութեան հակազդեցիկ ուժը յաջողեցաւ ընդ երկար ծայրատել այդ ծգտումները : Հարկ չկայ մի առ մի թուել այն բոլոր անցքերը որոնք տեղի ունեցան մեր մէջ՝ մանաւանդ Ֆլորենտեան ժողովէն առաջ : Ընթերցողը կրնայ իր աչքին առջեւ պատկերացնել տխուր վիճակը այն բոլոր փոփոխութեանց՝ որոնց մէջէն անցաւ երբեմն Հայոց քաղաքական կեանքը : Յունաց Եկեղեցին Արեւելեան հերձուածին տեղի տալէ առաջ եւ յետոյ՝ հաւասար եռանդով կը ջանար իր կողմը քաշել Հայոց Եկեղեցին . կրկնապատկեց այդ ջանքերը՝ երբ տեսաւ թէ կիլիկեան իշխանութեան աշխարհագրական դիրքը հաւանականութիւն կար որ օր մը Պապին թողուր երազուած յաղթութիւնը :

Տարակոյս չկայ թէ ԺԴ. դարուն սկիզբները առաջուրնէ աւելի իրերը ուժ տուած էին կաթողիկէ միութեան գաղափարին : Մէկ կողմէ նիւթական բարօրութեան խոստումը եւ միւս կողմէ քաղաքական փորձութեանց վերահաս վտանգները յաջողեցան առաւել կամ նուազ դարձնել ումանց աչքերը դէպի արեւմուտք . բայց այս զարմանալի բան մը չէ , վասնզի մեր մէջ Սոյ (1307) եւ Ատանայի (1316) ժողովակներու գումարումէն շատ տարիներ առաջ՝ Յունաց Միքայէլ Բալէոլոգ կայսրը անգամ Լիոնի մէջ ստորագրած էր արդէն ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը : Արդ՝ ո՛չ միայն Հայեր այլ եւ Յոյներ՝ իրենց քաղաքական տկարութեան առջեւ՝ ստիպուած էին այդ միութեան գործին համակերպիլ երբեմն , բայց թէ Յունաց եւ թէ՛ Հայոց՝ ո՛չ բոլորովին բարեպաշտական

մտածութեամբ յուզած այդ շարժումները բնականաբար պիտի դադրէին երբ Միջին դարը փակող յաղթութիւնը ամէն բան վերջացուց։ Այս մեծ պատահարէն քանի մը տարիներ առաջ գումարուած Ֆլորենտինայի ժողովը (1438) որ պիտի հաւաքէր ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցիները հռոմէական միեւնոյն դոգմալի տակ, կամ թէ ըսենք՝ Արեւելք եւ Արեւմուտք զիրար պիտի գրկէին, ցանկացուած վախճանը չունեցաւ ու չէր իսկ կրնար ունենալ։ Մինչ մէկ կողմէ Արեւելեան հերձուածը կ'ուզէին մէջտեղէն վերցնել արդէն Արեւմտեան հերձուածը աւելի ծանրակշիռ երեւոյթ մը կ'առնէր։ Ժողովը ապարդիւն մնաց եւ ատկէ աւելի բարձր ճակատագրի մը հասնելու ընդունակ չէր։ Այսպէս, չարաչար պատրանքի վերածուեցան գերագոյն գահին տաժած գեղեցիկ յոյսերը՝ ինչպէս Յունաց նոյնպէս եւ Հայոց միաբանութեան մասին, ասոր համար հռոմէական կղերը չի խղճահարիր այսօր յայտարարել թէ Յոյները չյապաղեցան իրենց մեղքը քաւել 1453ի աղէտին արկածով եւ մեր տարաբախտ ազգն ալ գուցէ անկէ յետոյ դատապարտուեցաւ դժոխքի յաւիտեանական կրակներուն...

Սակայն այս յայտնի է թէ Ֆլորենտինայի ժողովին անյաջող ելքը զգացուց Հռոմի քահանայապետին իր այն տկարութիւնը՝ որուն գիտակցութիւնը չունէր նա դեռ, եւ դար մը չանցած իրապէս իմացաւ թէ պատռած էր այն ուռկանը՝ զոր կը ցանցէր Արեւմուտքի եւ Արեւելքի մէջ եւ Տրիտենտեան ժողովը իզո՛ւր տասնեւութ տարիներու ճիգով յոգնեցաւ այդ հիւսածը նորոգելու։ Բայց ի՞նչ փոյթ, Ֆլորենտինայի ժողովի գումարումը անմոռաց պատմութիւն մը եղաւ եւ է Հռոմի գահուն համար, քանի որ իր քաղաքականութեան ոսկեղինիկ երազները գգուող միութեան մը համար տընեցաւ։

Հետեւաբար ծանծաղամիտ եւ բռնազբօս ճիգ է յայտարարել թէ հռոմէադաւան եղած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը եւ իրմով բովանդակ Հայ ժողովուրդը։ Այս հաւաստումը ուրիշ բան չի նշանակեր, բայց անտեղեակ լինել Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան եւ աւանդութեան։ Ցատկելով նախ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ երեք դարերու վրայէն, մոռնալու եւ ուրանալու աստիճան անոր առաքելական ծագումն ու առաքելական յաջորդութիւնը, անգիտանալով Թադէոսի եւ Բարթուղիմէոսի քարոզութեան պտուղն ու արգասիքը եղող Հայ եկեղեցին, երբ գիտենք թէ անոնք են մեր եկեղեցւոյ հիմնադիրները, Պետրոսի ընթացակիցք եւ առաքելակիցք ու հաւասար իշխանութեամբ։ Ս. Գր. Լուսաւորիչը Դ. դարու սկիզբը անոնց ցանած սերմը աճեցնող մըն է լոկ։ Արտագու եւ Սիւնեաց աթոռներուն եպիսկոպոսներն ալ յիշեալ զոյգ առաքեալներու ճշմարիտ յաջորդներն էին։ Սակայն հռոմէադաւանները սկիզբէն ի վեր այս իրողութիւնները ընդունիլ չեն ուզեր, Աղաճանեան Կարտինալին հետ յայտարարելով՝ Լուսաւորիչը Հայոց եկեղեցւոյ հիմնադիր եւ իր իշխանութիւնը առած Սեղբեստրոս հայրապետէն։ Հայ եկեղեցւոյ հիմնադիրն ու առաջին Լուսաւորիչները եղած են Թադէոս եւ Բարթուղիմէոս առաքեալները, Հայ եկեղեցին մաս կը կազմէ Յիսուս Քրիստոսի մի, ընդհանրական, առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն, ըլլալով ամենէն վաւերական անդամը Քրիստոսի Տիեզերական եկեղեցիին բանիւ եւ զործով, իրաւամբ եւ արդեամբ։

Վասնզի այն բոլոր եկեղեցիներ, որոնք կ'ընդունին տիեզերական երեք առաջին ժողովները եւ կը դաւանին անոնցմէ խմբագրուած ու հաստատուած Հաւատամք, նոյնինքն Հաւատամքի մէջ ստորագրուած մի, ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն մէջ են։ Եւ քանի որ Հռոմի եկեղեցին չուզեր ճանչալ միութեան, ընդհանրականութեան եւ առաքելականութեան այս պատմական սահմանը, եւ միայն ինքզինք մի, ընդհանրական եւայլն կը կարծէ, ատով իսկ կ'անջատէ եւ կը մեկուսացնէ ինքզինքն այդ մի եւ ընդհանրական եկեղեցիէն. վասնզի եկեղեցի մը որչափ ալ մեծ եւ զօրաւոր ըլլայ, առանձինն չի կրնար ներկայացնել Նիկիական Հաւատամքի մէջ ստորագրուած եկեղեցին։

Յաւալի է որ Հռոմէական եկեղեցւոյն յարած մեր հայ եղբայրները, մանաւանդ այժմու անոնց առաջնորդ Դեր. Աղաճանեան Կարտինալի նման պատմութեան գիտութեամբ եւ աստուածաբանութեամբ ճշխացողներ, պատմութեան այս սահմանագլուխին վրայ արծանացող իրողութիւնները չեն ուզեր տեսնել, այլ կը չարչարեն պատմութեան

փաստերը, ըսել ուզելու համար թէ, Լուսաւորիչն սկսեալ մինչեւ Ներսէս Շնորհալի եւ Հայց. եկեղեցւոյ բոլոր նշանաւոր հայրապետները ուղղափառ «կաթոլիկ» եղած ըլլան: Այսպէս ըմբռնած են իրենք եւ աշխատած են այսպէս ալ ներկայացնել Հայց. եկեղեցին՝ պատկառելի Չամչեանէն սկսեալ մինչեւ Կարտինալ Աղաճանեան, Հայ Կաթոլիկ հեղինակներն ու ներկայացուցիչները: Չարմանալի իրականութիւն սակայն, եթէ Լուսաւորիչն մինչեւ Շնորհալի, Հայաստաննայց եկեղեցւոյ բոլոր նշանաւոր հայրերն ու հայրապետները «կաթոլիկ» եղած ըլլային, ի՞նչպէս Հայ ազգին մեծամասնութիւնը իր եկեղեցիով Հայ մնացած է:

Առանց մխրճուելու Հռոմի եկեղեցիին ծագման, տիեզերականութեան, անսխալականութեան, եւ նման խնդիրներու քննութեան մէջ, դիտել կուտանք թէ «Պետրոսի վրայ» հիմնուած եկեղեցին՝ պատմութեան մէջ շատ առիթներ կորսնցուց ուրիշ եկեղեցիներն ու ժողովուրդները սիրաշահելու, եւ չճանչցաւ իր վարչական սխալներն ու տկարութիւնները՝ իր անհանդուրժելի յաւակնութիւններով, իր անհասկնալի այլամերժութեամբ, չտեսնելու չափ իր ներքին փլուզումներն, իբրեւ հետեւանք՝ պատմական քարեշրջումները արհամարհելուն նոյնիսկ իր ծոցին մէջ: Հռոմի եկեղեցւոյն մէջ բխւածնեութիւնը կաղապարուած է պատմականութեան վրայ, այս կաղապարին, աւելի ճիշդ այս գաղափարին հետ ցարդ չեն հաշտուած միւս եկեղեցիներ եւ պիտի չկրնան հաշտուիլ ոեւէ առեւ, եւ այս պատճառով Հռոմի եկեղեցին ինքն անջատ պիտի մնայ միւս բոլոր եկեղեցիներու եղբայրական միութենէն եւ համագործակցութենէն:

Ոչ որ կ'ուրանայ Հռոմի եկեղեցւոյն մեծութիւնը, առաջնակարգ դիրքը, ծառայութիւնները Աւետարանի քարոզութեան, ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր: Բայց Հռոմի եկեղեցին իր հին ըմբռնումով կ'ապրի տակաւին, եւ կ'արհամարհէ ինչ որ իրմէն չի բխիր, ինչ որ իր կամքով չըլլար քրիստոնէական աշխարհի մէջ, եւ բոլոր միւս եկեղեցիները կը նկատէ իբրեւ բաժանեալ, իբրեւ ոչ ուղղափառ եւայլն եւայլն, եւ այսպիսի անհանդուրժելի այլամերժութեամբ զինուած եկեղեցի մը դեռ կը սպասէ որ միւս եկեղեցիներ միանան իրեն:

Վատիկանը իբրեւ փարախ փրկութեան մատնանշելու պէտք չունիք, Շնորհազարդ Կարտինալ, վասնզի «Պետրոսի վրայ» հիմնուած եկեղեցին, դժբախտաբար, կորսնցուցած է քրիստոնէական եկեղեցիներ առաջնորդելու իր հմայքն ու իրաւունքը, անոր համար որ ուրացած է ուրիշ եկեղեցիներու իրաւունքը, անոր համար որ կ'ուզէ ծանրութեան կեդրոնը ըլլալ միս մինակ, անոր համար որ ո'չ միայն կրօնական ըմբռնումները հաւատացեալներուն, այլ նաեւ խորհելու ազատութիւնը ուղեղներուն՝ Վատիկանի հակակշռին ներքեւ է դրած:

Եւ Հայ ժողովուրդի նկարագրին տեսակէտէն միայն նայելով խնդրին վրայ, պիտի ըսենք թէ մենք շատ բան զիջած ենք մեր գոյութեան ընթացքին, բայց չենք ուզած ծախել մեր միտքն ու խիղճը իր ամբողջութեանը մէջ, եւ ճիշդ այս պատճառով ալ միշտ հաւատարիմ մնացած ենք մեր Մայրենի եկեղեցիին, որ իր կարգին հաւատարիմ անդամը մնացած է եւ կը մնայ տիեզերական առաջին երեք ժողովներու հաւատքով, Երեսու Բրիստոսի մի, ընդհանրական, առաքելական եւ սուրբ եկեղեցւոյն:

✱

Գալով այն առեղծուածային յայտարարութեան թէ Բրիստոսի եկեղեցին Պետրոսի վրայ հիմնուած է, եւ հետեւաբար իրական քրիստոնեայ եւ հաւատացեալ ըլլալու համար պէտք է Հռոմի եկեղեցիին մաս կազմել, ոչ միայն քրիստոնէական եկեղեցւոյ վարդապետութեան, ոգիին եւ ճշմարտութեան, այլ նաեւ ողջմտութեան հակառակ է, ենթադրելով թէ եկեղեցին Պետրոսի վրայ շինուած կրնայ ըլլալ: Մինչդեռ աւետարաններ եւ նոր Կտակարանի միւս բոլոր գիրքերը կը վկայեն թէ քրիստոնէական եկեղեցւոյ միակ հիմը եւ գլուխը ինքն Բրիստոսն եղած է եւ է, եւ եկեղեցւոյ մէջ բուն հիմէն զատ

ուրիշ հիմ մը ստեղծելը միայն Հռոմէական եկեղեցւոյ յատուկ կրնար ըլլալ: «Զի հիմն այլ՝ որ ոչ կարէ դնել քան զեղեալն՝ որ է Յիսուս Քրիստոս» (Ա. Կորնթ. Գ. 11): Եկեղեցին Պետրոսին չէ, Շնորհազարդ Կարտինալ, այլ Քրիստոսի, եւ ասոր հակառակ ինքնահնար վարդապետութիւնը դուրս է ոչ միայն Նոր Կտակարանի ոգիէն, այլ նաեւ Ա.-Ե դարերու ճշմարիտ, ընդհանրական եւ միասնական ուղղափառ եկեղեցւոյ դաւանութենէն: Նման կարծիք մը, առաւելաբար քաղաքական եւ մենատիրական ձգտումներէ բխող, մերժուած է միշտ Արեւելեան հնագոյն բոլոր եկեղեցիներէն, եւ որ բաժանումի ու պառակտման պատճառ եղաւ Արեւմտեան եկեղեցիներու մէջ: Ժամանակին այդ հասկացողութիւնը իզուր ջանաց իրեն ինպաստ սերմեր որոնել Աւետարանի մէջ, իր կամաւոր հասկացողութիւններով եւ տկար պատճառաբանութեամբ, եւ Հռոմէական եկեղեցւոյ շրջանակէն դուրս քրիստոնեայ ոչ մէկ եկեղեցի կրցաւ հանդուրժել նպատակաւոր եղած այս խեղաթիւրումներուն:

Հովուական Թուղթերուն հեղինակը անգամ մը եւս կը ճգնի ցոյց տալ թէ մեր եկեղեցւոյ Ս. Հայրերը ճանչցած ըլլան զայն եւ իրենց գրութիւններու մէջ դաւանած: Մեր եկեղեցւոյ հայրերը չէին կրնար ինքնահնար վարդապետութիւններու դաւանանքներ ընդունիլ, երբ Քրիստոս այդպէս ըսած չէր եւ առաքեալները այդկերպ քարոզած չէին: Նոր Կտակարանը իր ամբողջութեամբ եւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութիւնը իր հնութեամբ մեզի ցոյց կուտան թէ թիւր եւ կամայական է Պետրոսի առաքելական պաշտօնը առաքելականէն վեր աստիճանի մը բարձրացնելու ճիգը:

Մատթէոսի Աւետարանին (Մատթ. ԺԶ. 16-19) այն հաւաստումը զոր բոլոր առաքեալներու կողմէն արտասանեց Պետրոս, թէ «Դու ես Քրիստոսն՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ», որու Յիսուս պատասխանեց, «Երանի քեզ Սիմոն որդի Յովնանու, զի մարմին եւ արիւն ոչ յայտնեաց քեզ, այլ Հայր իմ որ յերկինս է: Եւ ես քեզ ասեմ, զի դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ դրունք դժոխոց գնա մի՛ յաղթահարեսցեն»:

Քրիստոս հոս պարզապէս յանուանէ կոչած է զՊետրոս. «Դու ես Պետրոս» ինչպէս յոյն բնագիրը ունի, ուր հասկնալ ուզողին համար որոշ կերպով կը տարբերին Պետրոս եւ Պետրա արական եւ իգական անունները: Պետրոսի անունին փոխաբերական առիթը պէտք է շփոթել իրականութեան հետ: Ո՞ր վէմին վրայ պիտի շինէր Քրիստոս իր եկեղեցին, Պետրոսի՞ թէ անոր հաւատքի վէմին վրայ, թէ «Դու ես Քրիստոս կենդանի Աստուծոյ Որդին»: Յետոյ Պետրոս իր Թուղթին մէջ բացայայտ կերպով կը յայտնէ թէ ինքն Քրիստոս է «վէմ կենդանի» եւ «վէմ ընտիր, գլուխ անկեան պատուական» (Ա. Պետ. Բ. 4-6): Ուրեմն քրիստոնէական եկեղեցին կենդանի Աստուծոյ Որդւոյն Քրիստոսի վրայ է հիմնուած, այլապէս շատ փոքրացած պիտի ըլլար, եթէ մահկանացու էակի մը վրայ շինուած ըլլար: Աւետարանի նոյն հատուածին մէջ կը գտնենք որ Պետրոս «Աստանայ» կը կոչուի (Մատթ. ԺԶ. 23): Անոնք որ անուններու եւ կոչումներու վրայ խաղալ կը փորձեն, ինչո՞ւ չեն եզրակացներ թէ հետեւաբար եկեղեցին Սատանայի վրայ հիմնուած է. բայց մեզ քա՛ւ լիցի նման անճահ եւ յիմարական պատճառաբանութիւններու եւ մեկնութիւններու վրայ խաղալ, այդ սրբապղծութիւնը անոնց անկ է միայն, որոնք չեն զգարիր, եկեղեցին աթոռներու վերածելու, իրենց իշխանաւորներուն բարձրութիւնը ապահովելու համար:

Շնորհազարդ Կարտինալ, ինչպէս մեր, այնպէս ալ կը խորհիմ թէ Զերդ Սրբադնութեան վրայ պարտք կ'իյնայ Աւետարանի ոգին ճիշդ ըմբռնել, որ Քրիստոսի ոգին է: Քրիստոսի առաքեալներուն մէջ մեծ ու պզտիկ չկար, այլ ամէնքը հաւասար էին: Պէտք է մոռնալ որ երբ առաքեալներուն մէջ մեծութեան եւ առաջնութեան խնդիր ծագեցաւ, Քրիստոս անոնց մէջէն իսպառ հեռացուց այդ մտածումը: Եթէ Պետրոսին միայն տուած ըլլար գերազանցութեան իրաւունքը, պիտի չըսէր մեր Տէրը «Ամէն ասեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք յերկրի, եղիցի արձակեալ յերկինս» (Մատթ. ԺԸ. 18): Յիսուս իր ամբողջ քարոզութեան շրջանին հաւասարապէս հրահանգեց իր առաքեալները: Գերիշխան լինելու փափաքին մերժումը

կ'երեւի նաեւ Զեքեղեան որդիներու պարագային, երբ անոնք աշխարհիկ մտածումներով աթոռներ եւ դիրքեր խնդրեցին: «Նստիցիք յերկոտասան աթոռ, դատել գերկոտասան ազգ Խարայելի» (Ղուկ. ԻԲ. 30): Եթէ տասներկուքին աթոռները հաւասար են, ո՛ր է Պետրոսի տարբեր աստիճանի աթոռը:

Ոչ միայն Աւետարանը այսպէս կը վարդապետէ, այլ նաեւ Պօղոսի եւ Պետրոսի Թուղթերը ընդհանուր Եկեղեցւոյ գլուխ ու հիմ կը նկատեն զՔրիստոս: «Եւ նա է գլուխ մարմնոյ Եկեղեցւոյ, որ է սկիզբն անդրանիկ ի մեռելոց, զի եղիցի ինքն յամենայնի յառաջացեալ» (Կողոս. Ա. 18): Եկեղեցիի շէնքին հիմը Քրիստոս է (Ա. Կորնթ. Գ. 11): Ահա առաքելական դարու վարդապետութիւնը, որ սերմը եղած է ամբողջ քրիստոնէութեան: Բոլոր առաքեալները այս սկզբունքով ընթացան եւ այդ կերպով քարոզեցին զՔրիստոս: Պետրոս առաքեալ երեք իր մտքէն չանցուց թէ ինքն է վէմն անկեան Եկեղեցւոյ, երբ հետեւեալ տողերը գրեց. «Առ որ մատուցեալ ի վէմն կենդանի, որ թէպէտ ի մարդկանէ անարգեալ, այլ առ ի յԱստուծոյ ընտրեալ ու պատուական է» (Ա. Պետ. Բ. 4):

Յակորոս Տեառնեղբայրը աւելի ազդեցիկ դիրք ունէր առաքեալներու մէջ՝ քան Պետրոս առաքեալը: Եւ այս պարագան յստակ կերպով կ'երեւի Եկեղեցւոյ առաջին ժողովին՝ որուն ինքը կը նախագահէր: Պետրոս միւս առաքեալներու նման կ'երթայ քարոզելու նախ Երուսաղէմի շրջականները ապա Անտիոք: Ըստ աւանդութեան՝ զոր կ'ընդունին հռոմէականք, հոն աթոռ հաստատելէն վերջ կը մեկնի Հռոմ: Ուրեմն Անտիոքը իրաւունք ունի Պետրոսի նախաթոռը լինելու, եւ ինչ իրաւունք որ Հռոմի եպիսկոպոսը կը կարծէ ժառանգել Պետրոսէ, աւելի իրաւունքով Անտիոքի եպիսկոպոսը պէտք է ժառանգէ: Սակայն Անտիոքի եպիսկոպոսներ բնաւ չունեցան այս յաւակնութիւնը:

Առաքելական դարէն վերջ, ընդհանուր Եկեղեցւոյ հին հայրերը, բոլորն ալ ողջ-միտ մեկնութիւններով դիմաւորած են աւետարանական եւ առաքելական այս բացատրութիւնները: Արեւելեան Եկեղեցւոյ հայրերէն, Եւսեբիոս Կեսարացին, Աթանաս Աղեքսանդրացին, Բարսեղ Կեսարացին, Յովհ. Ոսկեբերան, Գր. Նիւսացին, Գրիգոր Աստուածաբան, Կիւրեղ Աղեքսանդրացին, իսկ Արեւմտեան Եկեղեցւոյ հայրերէն, Տէրտուղիանոս Ափրիկեցին, Կիպրիանոս Կարթեղոնացին, Ամբրոսիոս, Օգոստինոս Հիպպոնացին եւ ուրիշներ, որոնց վկայութիւններ այս կարգի նիւթերու յատուկ բոլոր առձեռն գիրքերու մէջ կարելի է գտնել, ամէնքն ալ իրենց գրութիւններու մէջ վե՛ր բառով Քրիստոսը կը հասկնան եւ ոչ թէ Պետրոսի անձը: Իսկ Հռոմի հայրապետը երեք ընդհանուր Եկեղեցւոյ միակ գլուխը նկատած չեն, այլ միայն առաքելական աթոռներու գահակալներէն մէկը, նման միւս հայրապետներուն:

Յետոյ Քրիստոսը միշտ իր Եկեղեցիին եւ իրեն հաւատացողներուն հետ է, «Եւ ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի» եւ պէտք չունի տեղապահներու, կամ փոխանորդներու:

Տակաւին՝ քանի որ Եկեղեցին է տեղն ու բնակարանը ամէն ժամանակներու եւ բովանդակ մարդկութեան, Ադամէն սկսեալ մինչեւ ցկատարած աշխարհի, անհնար է որ մարդ մահկանացուն վէմ հաստատութեան կամ գլուխը լինի մշտնջենաւորին: Քանի որ Եկեղեցին է մի հոգեւոր զինուորութիւն, մի հոգեւոր սպառազինութիւն աշխարհի չարութեան եւ խաւարին դէմ, մոլորութեան եւ ստութեան դէմ, ուրեմն Քրիստոս է միակ զօրագլուխը այս հոգեւոր պատերազմին եւ ոչ թէ մարդ մահկանացուն:

Եթէ այս է իրողութիւնը, որուն հակառակ չեմ կարծեր թէ կարենաք մտածել, Շնորհազարդ Կարտինալ, ի՞նչ է ուրեմն ձեր պահանջը մեզմէ: Մեզի Քրիստոսէն Քրիստոսի՞ կը հրաւիրէք, թէ ոչ Քրիստոսէն Պետրոսի: Եթէ Քրիստոսի կը հրաւիրէք, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակները արդէն կը ճանչնան ու կը դաւանին զՅիսուս Քրիստոսը, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ, որ է վե՛ր հաստատութեան Եկեղեցւոյ եւ գլուխ կենդանարար:

Այս չէ՞ նաեւ ձեր ունեցած քրիստոնէական հաւատքը, հետեւաբար ի՞նչ բանի կրնան ծառայել Քրիստոսէ Քրիստոս եղած հրաւէրները, բայց միայն կասկած, վարանք եւ վէճեր ստեղծել հաւատացեալներու մէջ, առաջնորդելու զիրենք սկնպտիկ ան-

տարբերութեան, որ ծնունդ առաւ այն օրէն ի վեր, եթէ կը ներէք այս արտայայտութեանս, երբ «Արտաբոյ Բրիստոսի չիբ փրկութիւն»ը վերածուեցաւ «Արտաբոյ Հռոմէական Եկեղեցւոյ չիբ փրկութիւն» հրամանագրին:

Բայց դուք թերեւս կը հրաւիրէք Հայ Եկեղեցին Բրիստոսէ առ Պետրոս, եթէ այս է ձեր միտքը. Շնորհազարդ Տէր, պէտք է գիտնաք թէ Տէրը ձգած ծառային կը տանիք մեզ, վարդապետը ձգած աշակերտին կ'առաջնորդէք, Փրկիչը մոռցած փրկեալին կը հրաւիրէք, աստուածային հպատակութեան փոխարէն մարդկային հպատակութիւն ընդունիլ տալ կը փորձէք, (ո՛հ, կարի է առասպէլդ) Շնորհազարդ Տէր, խնայեցէք մեր կորստեան: Պէ՞տք էր արդեօք որ այս դարուս մէջ ալ դեռ լսէինք կրօնաքաղաքական սակարկութեան հինցած այս խօսքերը, որոնցմով անցեալին մէջ Հռոմ այնքա՛ն պատրանքի ենթարկեց ինքզինքը եւ ուրիշներ:

Տակաւին շարունակելով մտածումին թելը, զորս Զերդ Շնորհազարդութեան հրաւէրը կրնայ անդրադարձել ու թելադրել. դուք գուցէ կը հրաւիրէք զմեզ Բարթուղիմէոսէ առ Պետրոս, սակայն այս պարագային, ինչպէս նախօրօք ցոյց տուինք, կը հրաւիրէք զմեզ նմանէն՝ նմանին, առաքեալէն՝ առաքեալին, որոնք նոյն ուսումը, նոյն դաստիարակութիւնը եւ նոյն Ս. Հոգւոյ շնորհը առին, եւ թէ գլխաւորութեան կամ առաջնութեան մտածումը առաջին մէկ օրէն արմատախիլ եղած է անոնց հոգիէն, իրենց երկնաւոր վարդապետի եւ օրէնսդրի վճռով. «որ կամիցի ի ծէնդ առաջին լինիլ՝ եղիցի ձեր ծառայ» (Մատթ. Ի. 27):

Ուրախ պիտի ըլլայինք Շնորհազարդ Տէր, որ դուք դադրէիք այլեւս մեզի խօսելէ առաքելապետի, «Դու ես վէմ»ի, «Դրունք դժոխոց»ի հարցերու մասին: Կ'ուզէինք որ զիտնայիք թէ զիտենք ամէնքս Եկեղեցւոյ պատմութենէն նոյնիսկ՝ թէ ընդհանրական Եկեղեցւոյ միութիւնը պիտի չկոտորակուէր քնաւ, եւ անգամ մը փշուրելէ վերջ պիտի վերահաստատուէր նոյնիսկ կրկին, եթէ Ս. Պետրոսի յաջորդները կարողացած ըլլային ի մտի՝ մանաւանդ թէ ի սրտի ունենալ իրենց մեծ նախորդին մեծագոյն պատուէրը. «Մի՛ իբրեւ տիրելով վիճակաց...»:

Մեր խորին հաւատքն է, Շնորհազարդ Տէր, եւ այդ հաւատքը մենք չենք առած ոչ Վատիկանէն եւ ոչ ալ իր մարդապաշտ Պետրոսականներէն, այլ Աւետարանէն, եւ անոր մեծ հեղինակ, նոյնինքն Յիսուս Բրիստոս Աստուծոյ Որդիէն, մեր Եկեղեցւոյ զբլուխէն, որուն փառքին համար մենք մարտիրոս ազգ ենք կոչուած պատմութեան մէջ, թէ բոլոր այն հայերը, որոնք որեւէ ատեն, ըլլայ անցեալի ըլլայ մեր օրերուն, կը թողուն իրենց Մայրենի Եկեղեցին ուրիշ Եկեղեցիի մաս կազմելու համար, կամ ճանչցած չեն լիովին իրենց Եկեղեցին, կամ հրապուրուած են աշխարհային նկատումներէ, կամ քռնաբարուած, եւ կամ կրօնը իրենց համար նշանակութենէ զուրկ իրողութիւն մըն է եղած:

Եպեմեի չէ՞ք գտներ, Շնորհազարդ Տէր, շահասիրական ոգիով շարժող այս անարժաններու ընթացքը, նոյնքան եւ աւելի զգուելի չե՞ն կրօնի անունով ի գործ դրուած այս կարգի միջոցները: Մարդոց տկարութիւններն ու հակամիտութիւնները շահագործելու այս անխղճութիւնը Հռոմի Եկեղեցիին գլխաւոր գէնքերէն մին եղած է ու կը մնայ տակաւին:

Քիչ ազգ կայ որ իր գոյութեան համար այնքան յամառ եւ երկարատեւ կռիւ մղած ըլլայ քան Հայ ազգը, եւ այդ պայքարը եթէ իր արտաքին ճակատին վրայ չէ պսակուած միշտ յաջողութեամբ, իր ներքին ճակատին վրայ եղած է աւելի խոր, սըրտառուչ, եւ փառազարդած մեր դարերը արուեստով, հոգիով եւ գեղեցկութեամբ:

Անցեալի բոլոր հզօր պետութիւններ ինկած ու փշուրած են պատմութեան ճամբուն վրայ, առաջին՝ արտաքին հզօր ուժի մը յարձակումէն, որուն չեն կրցած դիմադրել, երկրորդ՝ երբ ներքնօրէն, այսինքն քարոյապէս քայքայուած ու հիւծած են այլեւս: Այս վերջինը մեր մէջ շատ զօրաւոր եղած է, եւ ատիկա շնորհիւ մեր քրիստոնէական խոր հաւատքին եւ ինքզինքնուս հետ հաշտ ըլլալու անառիկ իղծին եւ իրաւունքին: Նոր չէ որ մենք զոհեր տուած ենք այդ ճամբուն վրայ ուրացողներու, ազգադաւերու,

իրենց մորթը ազատողներու, հեռաւոր ու շրջմոլիկ փառքերու ետեւէն վազողներու. անփառունակ թափօրները միշտ բաժնուած են ազգային ամբողջութենէն եւ մեր Եկեղեցիին փառքէն, ուրիշ փարախներու մէջ փնտռելու ականակալուած հանգիստը, շահը, պաշտպանութիւնը, ի գին եւ ի հեճուկա իրենց ազգին եւ անցեալին: Վատիկան նոր չէ որ մարդերը ծիրանի պատանքին մէջ փաթթել կը փորձէ, ուր կը ննջեն մեռած աստուածները:

Հոգեկան այս իրողութիւններէն մեկնելով, կը հաւատանք թէ Հայ Եկեղեցին այն գերազոյն վայրն է՝ ուր Հայ մը ինքզինքը ամենէն աւելի հարազատ կը զգայ իր եղբայր Հայուն, Հայ Եկեղեցին ամէն ժամանակուան մէջ եւ դէմ՝ այն հոգեկան եւ նոյնիսկ նիւթական կազմակերպութիւնն է, ուր Հայ հոգին կրնայ պաշտպանուիլ արտաքին ազդեցութիւններէ, այն բնմը՝ ուրկէ Հայ հասարակութիւնը կրնայ հաղորդուիլ իր ժողովուրդի իրական տրամային:

Հայ Եկեղեցին, ըստ ինքեան, կրօնական հաստատութիւն մը ըլլալով հանդերձ, իր մէջ միշտ տիրական պահած է ազգային հանգամանքը: Այս կը նշանակէ թէ կրօնքը նոյնացած է իր ընկերային կեանքին հետ: Ասիկա երեւոյթ մըն է մեր ազգային պատմութեան մէջ, գեղեցիկ ու սրտառուչ, եւ ցոյց կուտայ թէ Եկեղեցին անհատական շրջանակի մէջ, չէզոքացուցիչ ազդակ մը չէ եղած Հայ ժողովուրդի զաւակներուն համար, այլ իրական եւ միացուցիչ կապ մը՝ ինչպէս կրօնական հաւատքի, նոյնպէս ընկերային կեանքի յարաբերութեան եւ համադրութեան մէջ:

Հակառակ քաղաքական պայմաններու ստեղծած անդոհին, Հայ ժողովուրդի քրիստոնէացումը եւ քրիստոնէական սկզբունքներուն կեանքի վերածումը՝ այնպիսի իրողութիւն մըն է, որ մեր պատմութեան մէջ կը մնայ իր եզական եւ ինքնուրոյն հանգամանքով:

Առաջին այն օրէն, երբ մեր տոհմային զգացումը փոխակերպուեցաւ ազգային գիտակցութեան, քրիստոնէութեան լոյսին ներքեւ, չանցաւ մեր կեանքէն դար մը, որ քաղաքական փոթորիկներ մէկէ աւելի անգամներ հիմնովին չսարսէին մեր գոյութիւնը. բայց շնորհիւ մեր հոգեկան ներգործ տուեալին, կրցած ենք միշտ վերստին ժողովել մեր նշխարեալ մասերը եւ հաւատարիմ մնալ մեր ներքին արժէքներուն, ու չփոխել զայն, Շնորհազարդ Տէր, օտարացնող եւ խորթ ազգակներու հետ:

«Ազգային» Եկեղեցի յորջորջումը կրօնական ստորոգելի մը չէ մեզի համար, հակադրուած Գրիստոսի Եկեղեցիին, ինչպէս այնքան չարամօթէն կը ջանան, իբր թէ պախարակել մեր հոռմէադաւան եղբայրները, զրկուած այլեւս յաւիտեան իր բարիքէն, կրկնելով իրենց կիսկատար սովորած ու ձեւական տարողութիւն մը ունեցող աստուածաբանական եզրերը:

Եթէ Եկեղեցին հաւատքի կեանքին կազմակերպեալ վարչութիւնն է աշխարհի վրայ, մեր Եկեղեցին ազգային կը կոչուի, ոչ թէ աստուածաբանական տարողութեամբ մը բառի, այլ պատմական հասկացողութեան մը մէջ ըմբռնելով զայն: Այդ կառոյցին մէջ ազգը գործիք եղաւ, քրիստոնէութիւնը՝ զօրութիւն:

Մենք հպարտ ենք մեր Եկեղեցիով, Շնորհազարդ Տէր, Հայ ժողովուրդի ամենամեծ ստեղծագործութիւնն է ան, դարերու պատմական եւ քաղաքական պայմաններու մէջէն ձեւ ու կերպարանք առած, սնած, զարգացած, գործած, նահատակուած, անաղարտ պահելու համար իր ժողովուրդի հոգեւոր դէմքը եւ Աւետարանէն ստացած ժառանգութիւնը:

Եկեղեցին, իբրեւ աստուածային եւ ընդհանուր սկզբունքներու վրայ կանգնած հաստոյթ, պէտք է հեռու մնայ այն բոլոր իմացումներէն՝ որոնք ունէ կողմով կամ կերպով քաղաքական եւ մասնակի մտածում մը կը շօշափեն: Ասոր հակառակ սակայն, կրօնական ստորոգելի մը չափ սիրելի է ան մեզի, զոր տեսակ մը ցեղային բնազդով ուզեր ենք որ ան հիւսուի մեր կրօնական կեանքին:

Այս երեւոյթը, ինչպէս մակաբերելի է, մեր մէջ կը կանխէ նախնական Եկեղեցւոյ իր ընդհանրական միութիւնը կորսնցնելու շրջանը, երբ Արեւմտեան եւ Արեւելեան

եկեղեցիները հասկնալի ծգտումը ունեցան մասնաւոր յորջորջումներով առանձնաւորելու իրենց դիմագիծը կամ նկարագիրը:

Լատինականը նախընտրած է որակել ինքզինքը կաթոլիկ (ընդհանրական), Յուդեականը որդեգրեց *ортодокс* (ուղղափառ)։ մին իբրեւ մտասեւեռում ունենալով հռոմէական լայնածաւալ կայսրութիւնը, որուն օրինակին վրայ կ'ուզէր կաղապարել ինքզինքը, եւ միւսը վարդապետական եւ դաւանաբանական հարցերու նկատմամբ ինքզինքը միակ ճշգրիտը նկատելու յաւակնութեամբ:

Իսկ Ասորականը, Եգիպտականը եւ ուրիշ հին փոքր եկեղեցիներ հետզհետէ ամփոփուեցան իրենց սոսկ ցեղական անուանակոչումին ներքեւ, որովհետեւ, հակառակ նախնական շրջաններու եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ բազում տեսակէտներով կատարած իրենց կարեւոր եւ փայլուն դերին, անոնց մէջ աղօտացած էր անցեալին գիտակցութիւնը, եւ քաղաքական դժբախտ պարագաներու բերմամբ, իրենց տոհմային ինքնութեան ամենէն բնորոշիչ նշանը՝ լեզուն իսկ կորսնցուցած, չկրցան ազգային իտէալի մը յորդ ճառագայթումին մէջ նկատել զայն:

Ի վերջոյ, բարեկարգական մեծ շարժումէն գոյացած եկեղեցիները, ինքզինքը ընդհանրական դաւանող դրութեան մը դէմ ժխտական վերաբերումներէ ծնած, ամէնքն ալ ճանչցուեցան միեւնոյն ընդհանուր կոչումի մը տակ, բողոքական, որ իրենց պատմական ծագումը յիշեցնող բացայայտիչ մըն է լոկ:

Մերինին անուանակոչութիւնը կատարուեցաւ, ժամանակի ընթացքին, ա'յնպիսի կերպով մը, որ կը յիշեցնէ վերոյիշեալներէն իւրաքանչիւրին մերթ մէկուն եւ մերթ միւսին պարագան, աւելի ճիշդ՝ ամէնքն ի միասին համադրաբար: Անիկա իբր երկրանուն (Հայաստանեայց) կամ ազգանուն (Հայ) կրնայ բարացուցական տիտղոսը ըլլալ մեր եկեղեցւոյ. բայց մեր տոհմային զգացումին եւ պատմական գիտակցութեան տեսակէտէն ա'լ աւելի ուղիղ պիտի ըլլար եթէ մենք զայն յորջորջէինք ազգային: Այս բառը աւելի յստակ եւ ներուժ ըմբռնումով մը կ'արտայայտէ ինչ որ միւս չորսը իւրաքանչիւրն առանձնապէս կամ ամէնքը միասնաբար պիտի նշանակէին: Վասնզի Հայաստանեայց եկեղեցին այն կենդանի գործարանաւորութիւնն է, որ ոեւէ ուրիշ հաստատութենէ աւելի կրնայ խորհրդանշել ինչ որ, իբր ոգի, իբր ծգտում եւ իբր նկարագիր, ամենէն աւելի ազգային եղած է եւ է Հայութեան կեանքին մէջ:

Ազգային մտատիպար, ազգային բարք եւ սովորութիւններ, ազգային լեզու եւ գրականութիւն, ազգային կեանքի իմացական եւ բարոյական ներգործութիւններ, ազգային միտք եւ արուեստ, ասոնք եղած են այն ազգակները, որոնք, իբրեւ զգացում եւ ներշնչում, Հայութեան հոգւոյն մէջ կերպաւորած են Աւետարանի խորհուրդը եւ քրիստոնէութեան ոգին, իրենք ինքնին նախ յօրինելով աստուածային ճշմարտութեան գերազանց կրօնքին մեր մէջ ընդունարան եւ պահապան լինելու սահմանուած հաստատութիւնը՝ իբրեւ նուիրապետական դրութիւն, եւ յետոյ, իրենց կարգին, անկէ ընդունելով անմիջապէս իրենց իսկ գոյութեան եւ յաւերժացումին երաշխիքն ու հսկողութիւնը:

Կրօնի զգացումն ու ազգութեան զաղափարը՝ փոխադարձաբար զիրար ամրապնդող եւ իրարու հետ շաղահիւսուած բարոյական գոյգ ուժերն եղած են մեր դարաւոր կեանքի իրականութեան մէջ. քրիստոնէական թուականին առաջին դարէն սկսեալ, այսինքն եկեղեցին շատ կանուխէն մեր մէջ եղած է այն ժամադրաւայրը՝ ուր հաւատքի տեսլականը եւ հայրենիքի կամ ազգութեան իտէալը առաջին իսկ օրէն ճանչցած են զիրար եւ մին միւսով ոգեւորուած եւ ամբողջացած:

Ազգին եւ եկեղեցիին անբաժանելիութեան սկզբունքն ու ոգին խորհրդանշող սըրտազբաւ պատկեր մըն է տակաւին այն իրողութիւնը, որուն համեմատ, մեր մէջ, եկեղեցին, ժողովուրդը կամ ազգն է ինքնին: Մեր մէջ չկայ այն խիստ տարորոշումը, զոր ուրիշ ժողովուրդներ ընդհանուր առմամբ ի յայտ կը բերեն, եկեղեցւոյ կալուածին մէջ նոյնիսկ, հոգեւորականութեան եւ աշխարհականութեան միջեւ:

Դարձեալ, մինչ հոգեւորականը Լատին եկեղեցւոյ մէջ, զոր օրինակ, հաւատոյ

տարածման կամ քարոզութեան, եւ յունականին մէջ սրբազան արարմունքներու նուիրուած պաշտօնեայ մըն է, այլամերժօրէն կամ առաւելապէս, Հայ եկեղեցականը այդ երկու հանգամանքներու հետ միասին, իր ժողովուրդին դաստիարակիչը, ղեկավարը եւ հայրն ու եղբայրն է միանգամայն:

Մի, սուրբ, քրիստոնէական, եւ առաքելական, ասոնք են Քրիստոսի եկեղեցիին բուն ստորոգելիները՝ աստուածաբանական իմացութեամբ: Հայ եկեղեցին, իր հինաւուրց ուղղափառութեանը իրաւունքով նոյնիսկ, աստուածաբանական տեսակէտով իրաւունք ունի ճանչցուելու յաւէտ այդ տիտղոսներուն ներքեւ, քանի որ հիմնուած է առաքելական քարոզութեամբ եւ միութեամբ, սրբութեամբ եւ քրիստոնէական վրայ քրիստոնէական այն հաւատքին, զոր ունէր Քրիստոսի եկեղեցին՝ քրիստոնէական առաջին դարերուն մէջ: Բայց իր պատմական նկարագիրը ներկայացնող մակդիրը պէտք է ըլլայ Հայոց, Հայաստանեայց, Հայկական կամ Հայ ազգային ուղղափառ եկեղեցի:

Հայ եկեղեցին թէ ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցիի եւ թէ ազգային կեանքի մէջ, կրօնական դերէն զատ, կատարած է երկու գլխաւոր դերեր, մեակութային եւ Բաղաւական. եւ այս զոյգ շարժումները կերպարանք առնել սկսած են քրիստոնէութեան մեր մէջ քարոզուելու օրերէն: Սակայն Հայ եկեղեցւոյ ամենամեծ արժանիքը իր ինքնասպառնական եւ ազգային գոյութեան խարխիս ծառայելուն մէջն է, իր արինով թումբ հանդիսանալով բոլոր ներքին եւ արտաքին խուժումներուն:

Եկեղեցին այդ տրտում օրերուն եղաւ նոյնպէս մեր հոգեւոր հայրենիք: Եթէ յաճախ մեզի պակսեցաւ հայրենի երկրի եւ պետական կազմակերպութեան միութիւնները, մենք ունեցանք մեր արեան, մեր լեզուի, մեր պատմութեան, մեր կրօնի, մեր աւանդութիւններու միութիւնը, ինչպէս ըսինք մեր հոգեւոր հայրենիքը:

Քաղաքակրթութեան կեանքով ապրող ժողովուրդներու համար, կայ նիւթական հայրենիքէն դուրս, հոգեկան հայրենիքը, որ ժողովուրդի մը մշակոյթն է, անցեալ քաղաքակրթութիւնը: Հայ ժողովուրդի հոգեւոր հայրենիքը Հայ եկեղեցին է: Որովհետեւ հայուն գիտակցական քաղաքակրթութիւնը կը սկսի քրիստոնէութեան հետ, եւ հայ արուեստը կը ծաղկի ու կը կազմաւորուի քրիստոնէութեամբ: Մանաւանդ երբ դժնդակ պարագաներու բերումով մեզի զլացուած է նիւթական հայրենիքի բարիքը, ըլլայ անիկա օտարութեան ջուրերուն՝ ըլլայ մանաւանդ մեզի չպատկանող հայրենիքին մէջ, մեր գերութեան օրերուն: Հայ եկեղեցին, մեր հոգեւոր հայրենիքը, փոխարինած է զայն եւ իբր ուխտի տապանակ, իբր կրօնական իտէալ, առած է մեզ իր ծոցը եւ արծարած ու պահած մեր ներքին կեանքը:

Անհայրենիք կամ գերի ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ իբր ազգ, երբ ունի կրօնական իր իտէալը: Դիտելի է եւ արժանի նկատողութեան, որ մեր մէջ քաղաքական կեանքի դրութիւնը, իր ամենէն յաջող եւ ամենէն նուաղ օրերուն միշտ անբաժան մնաց կրօնական իշխանութենէն: Հայրապետական աթոռը Հայ եկեղեցւոյ ամենէն սրտագրաւ նշանը կը փոխադրուէր հոն՝ ուր կը կազմուէր պետական ոստանը: Այս երեւոյթը բաւական չէ բացատրել միմիայն կառավարական-վարչական շարժառիթներով. անոր բուն պատճառը պէտք է փնտռել այն կրօնական եւ գաղափարական ոգիին մէջ, որ սկիզբէն ի վեր տարրացած այս ժողովուրդի նկարագրին մէջ, քրիստոնէական թուականէն ասդին աւելի տիրական ներգործութիւն մը դարձաւ անոր հոգւոյն:

Իրապէս տիտանեան կամքով եւ ոգիով զրահուած մարդեր պէտք է եղած ըլլան մեր եկեղեցւոյ բոլոր ժամանակներու ներկայացուցիչները: Ո՛ւր է գաղտնիքը այն դարերուն՝ որոնք մեր ստեղծումին շրջաններ եղան, եւ այն դարերուն՝ երբ զանոնք վտանգէն եւ նաւաբեկութիւններէ խլելու եւ անոնց վրայ գուրգուրալու հիացքն է կազմած: Պէտք է զգալ իրապէս ինքնաճանաչման եւ ինքնակոչման այն անդիմադրելի գերաճումը եւ անոր արժէքի գիտակցութիւնը որ Հայ եկեղեցիին եւ Հայ հոգիին է եղած:

Մեր գրականութիւնը, որ կրօնական եղաւ ոչ միայն իր ծագմանը մէջ, այլ նաեւ՝ յընդհանուրս՝ իր երկար շարունակութեանը միջոցին, իբրեւ տեսակ մը «նօսք ընդ Աստուծոյ» մեր ազգային եւ ընկերային կեանքը, որ, քրիստոնէական գիտակցութեամբ

լուսաւորուած, արդարութեան եւ ազատութեան հետապնդութիւնը եղաւ շարունակ դաւաւոր տաժանքներու մէջէն, մեր ցեղային եւ եկեղեցական ինքնութիւնը, որուն զգացման մշակումին գլխաւոր գործիչը եկեղեցին մնաց միշտ, այս ամէնը — գրականութիւն, ազգային կեանք եւ եկեղեցի — որոնք մեր սիրտը աւելի սեւեռեցին դէպի մեր հոգւոյն մէջ բացուած կրօնական իտէալը, հայ կղերին կը պարտինք գլխաւորաբար:

Հայութեան կորովին ու դիմադրութեան իբր փաստ կ'արժէ յիշել Շարտէնի կարծիքը. «Հայերը հակառակ իրենց ենթարկուած ճնշող տիրապետութեան եւ զրկանքներուն, կրցեր են անսասան պահել իրենց հաւատքը ի հեճուկա մահմետականներու զուլումին եւ հռմէական առաքելութեանց բոլոր փորձերուն, որոնք երբեք իրենց պտուղը չբերին»:

Վէպ չէ եւ ոչ ալ առասպէլ թէ Ազգային եկեղեցիի ուրացումը ապազգայնացման դուռն է բացած միշտ մեր առջեւ: Այս տխուր ճշմարտութիւնը մեր մէջ հաստատուած է եւ կը հաստատուի քրիստոնէութեան եւ դարէն մինչեւ դեռ մեր օրերը: Փոքր ի շատէ մեր պատմութիւնը սերտողները, գիտեն թէ նախ բիւզանդական եւ ապա հռմէական մոլեռանդութիւնը քանի՞ հազար եւ քիւր հայեր կորզելով իրենց Ազգային եկեղեցւոյն ծոցէն՝ սուգած, ընկուզած է զանոնք իսպառ օտարացումի վիհին մէջ:

Ինչ որ Հայ եկեղեցին ըրած է անցեալին մէջ եւ կ'ընէ այսօր իբր ազգային գործ, պահանջքն է իր հոգիին: Սակայն այն հայերը որ կը հեռանան Հայ եկեղեցիէն, իրենց ներշնչումն ու ուղղութիւնը կ'առնեն ուրիշ ոգիէ մը, որ, ինչ որ ալ ուզենք ըսել, խոթող կը նայի մերինին: Մասնաւորելով հոս մեր խօսքը կաթոլիկութեան համար, չենք կրնար հոս չյիշել արտակարգօրէն անիրաւ եւ անբաւարար այն ճիգը՝ զոր ըրած է ան շարունակ եւ կ'ընէ իր մարդոսութեան ծուղակն ինկած տկար ժողովուրդները ապագայնացնելու համար, այդպիսիներուն հանդէպ իր առաջին գործն է սրբել, ջնջել անոնց ցեղային անունը եւ անգոյ ազգութեան մը պիտակին տակ ազգայնապէս կորսնցնել զանոնք:

Անշուշտ չենք կրնար անոնց մէջ ուրանալ հայ արիւնը եւ հայ ոգին, այլ մատնանշելու իրականութիւն մը միայն, ազգայնութեան՝ գաղջութիւնը, որ կը խորհինք թէ ամէն բանէ աւելի հետեւանքն է հռմէական ապազգայնացնող ոգւոյն, որուն դիմակալելը միշտ գերագոյն ճիգն է եղած մեր ազգային առողջ գիտակցութեան:

Ոչ մէկ գիտակից հայու համար գաղտնիք է թէ Հայ ժողովուրդի ինքնութիւնն ու ճշմարտութիւնը իր եկեղեցիին մէջ կը մնան բիւրեղացած, այն հաստատութիւնը՝ զոր մեր պապերը քար առ քար կառուցին յաւիտեականին եւ անցաւորին ընդմէջէն:

Եթէ մեր եկեղեցին մէկ է մեր հանրութեան հետ, եթէ Հայ եկեղեցին մեր ինքնուրոյնութեան միակ պաշտպանն ու հովանին է, ասիկա եկեղեցիին նպատակը չէ եղած, այլ անոր մասնակի մէկ հանգամանքը՝ իր գործունէութեան պարագաներէն յառաջ եկած, մերթ ալ ի չգոյէ ուրիշ աւելի ատակ ազգայնական հաստատութեան մը, զոր հնար չէ եղած սնուցանել քաղաքական դժբախտութեանց հետեւանքով: Սակայն այս հանգամանքը ոչ ժխտումը եւ ոչ ալ թերացումն է եկեղեցիի բուն առաքելութեան, որ գերազանցօրէն կրօնական է:

Տակաւին՝ Հայաստանեայց եկեղեցին այն վայրն է ուր կրնան ժամադրուիլ մեր ժողովուրդին ամենէն ազնուական յատկութիւնները, ոգեղէն արժէքները, զմայելի իր շինարար ընդունակութիւնները, կարճ՝ այնքան անգամներ ինքզինքը իրագործած, այնքան վտանգներէն իր նաւը ազատագրած, խելքը, ողջմտութիւնը, պայմաններուն յարմարելու իմաստութիւնը, ինքզինքը աչքէ չկորսնցնելու գեղեցիկ պատեհութիւնը, որոնցմով զինաւոր է մեր ժողովուրդը, իր եկեղեցւոյ շքեղ կերպարանքին տակ շինելով իր պատմութիւնը գալու համար մեր օրերուն:

Հայաստանեայց եկեղեցին մեր մայրն ու դայեակն է եղած դարերով, եւ կը մնայ նոյն այս օրերուն մանաւանդ: Անկէ հեռանալը, անկէ խորթանալը հերքումն իսկ է մեր պատմութեան, մեր ոգիին, մեր ազգութեան, ու վերջապէս բոլոր այն բաներուն՝ որոնք արտայայտութիւն կը կազմեն հայութեան ինքնութեան: Ազգութիւնը ոգի մըն է, մեր ազգային ոգին մեր եկեղեցիին մէջ միայն կրնայ ապրիլ:

Հակառակ այս վսեմ եւ ամբողջական իրողութեանց, Շնորհազարդ Կարտինալը մեր Եկեղեցւոյ ազգային նկարագրի մասին արտայայտուելով, զայն լայիճ կը կոչէ, եւ զանցառու իր հօտի կրօնական դաստիարակութեան: Տակաւին՝ ըստ իրեն, Հայաստանեայց Եկեղեցին հայրենիքէն ներս եւ դուրս թուեր է հարազատ քրիստոնէութեան լոյսը մարելու ազգին մէջ, թէ մեր Եկեղեցւոյ լայնախոհութիւնը զանցում մըն է ճշմարտութեան, ու դեռ այս կարգի շատ մը կարկտան ու ճռճռան ամբաստանութիւններ:

Ճիշդ է արդարեւ, Շնորհազարդ Տէր, թէ քրիստոնէութիւնը առհասարակ ընդհանրական նկարագիր մը ունի, թէ եւ իր հովանիին տակ ապրող ժողովուրդներու առանձին գոյութեան հակառակ չէ, ընդհակառակն սատարող անոնց առանձնաւորեալ գոյութեան պահպանումին: Քրիստոնէութիւնը իբրեւ հոգիի եւ խղճի լուսաւորութեան կրօն գերազանցապէս, իրեն կապուած ժողովուրդներու մէջ քաջալերած եւ մշակած է միշտ մտաւորական եւ ընկերային ազատութեան ծգտումները, ամենուն ալ մասնաւորապէս առիթ դառնալով ունենալու իրենց սեփական գիրը եւ գրականութիւնը: Այս տեսակէտով Հայոց, Վրաց, Աղուանից, սլաւ ցեղերու գրական եւ ազգային կեանքերուն ժամանակակցօրէն գոյաւորումը եւ կազմակերպութիւնը պատմական իրականութիւն է արեւելքի մէջ:

Նոյնը կարելի է ըսել նաեւ արեւմուտքի այժմեան շատ մը ազգերու համար, որոնց մէջ սեփական գրականութեան եւ ազգային քաղաքական ուրոյն կեանքի միաժամանակ յառաջացման փաստը կարելի չէ անտեսել:

Քրիստոնէութիւնը պահպանած է հայութիւնը, որ անոր փարած է ոչ միայն կրօնական զգացումով այլ նաեւ քաղաքական կեանքի բնագոյով, անոր մէջ տեսնելով իր ազգային ինքնապահպանութեան, ցեղային ոգիին համապատասխան զօրութիւն մը: Կրօնական այս զգացումին եւ քաղաքական այդ բնագոյին խառնումին մարմնաւորեալ ծնւն է Հայ Եկեղեցին:

Գալով Եկեղեցւոյ ազգայնացման գաղափարին, ոչ այլ ինչ է ան, ինչպէս ըսինք, բայց եթէ ազգի մը իր ինքնութիւնը իր Եկեղեցիովը պահպանած կամ փրկած ըլլալու գիտակցութիւնը ինքնին:

Ազգային կը կոչենք Հայ Եկեղեցին, մեր սուրբ եւ առաքելական Եկեղեցին, ինչպէս է արդարեւ, ոչ թէ աստուածաբանական տարողութիւն մը տալով անշուշտ այդ բառին, ինչպէս Շնորհազարդ Կարտինալը գիտնալով հանդերձ կը չարափոխէ, զի Եկեղեցւոյ չորս ստորոգելներէն ոչ մին է ան, այլ պատմական հասկացողութեան մը մէջ միայն ամփոփելով զայն:

Հայութիւնը, այսինքն Հայ ժողովուրդին ազգային ինքնապահպանութեան ցեղային ոգին կազմակերպեց Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ Աւետարանի հոգեկան եւ քարոյական ազատութեան շունչովը միայն: Կառուցումի այդ նուիրական ձեռնարկին մէջ ազգը եթէ գործիչը կամ աւելի ճիշդ՝ գործիքը եղաւ, քրիստոնէութիւնը եղաւ անոր զօրութիւնը:

Լուսաւորչէն առաջ, շուրջ երեք դարեր, քրիստոնէութիւնը առաքելական քարոզութեամբ տարածուած եւ հաստատուած էր Հայաստանի մէջ. իրողութիւն է այս՝ անառարկելիօրէն ապացուցուած: Բայց նոյնքան իրական եւ ստույգ է թէ Աւետարանի հաւատքը, իբրեւ կազմակերպուած դրութիւն, իբրեւ ուրոյն նուիրապետութիւն, իբրեւ Հայոց Եկեղեցի, իր գոյութիւնը կը սկսի Լուսաւորչի օրէն, ան մանաւանդ եղած ըլլալով զայն իբր այդպիսի ինչ կազմակերպող եւ կնքող առաջին ձեռքը:

Լուսաւորչի տեսիլքին նկարագիրն ինքնին կը յայտնէ որ Հայ Եկեղեցին, իր կազմութեան առաջին օրէն իսկ, զինքը ծրագրող մտքին մէջ գոյացուեցաւ իբրեւ ազգային Եկեղեցի. այսինքն իբրեւ կրօնական հաստատութիւն մը, որուն կոչումը պիտի ըլլար, նաեւ, քաղաքականապէս վտանգուած ազգի մը գոյութիւնը ապահովել եւ ամրապնդել, քարոյական եւ հոգեւոր փրկութեամբ:

Այս սկզբունքը, բայլ առ բայլ բայց միշտ աւելի անցումն արդիւնաւորութեամբ գործադրուեցաւ, Լուսաւորչի եւ իր արեանառու յաջորդներուն օրով, հետագայ երկու դարերու ընթացքին, նախ՝ Ս. Վրթանէսի ժամանակ, երբ ազգին համար քրիստոնէական

հաւատքով նահատակուած քաջերը իր հրամանաւ սրբոց կարգը դասուեցան. յետոյ, Ս. Ներսէս Պարթեւի առնեն, Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, բարեգործական հիմնարկութեանց հաստատումով՝ ազգին բարոյական կեանքը ուժաւորելու մեծ գործին լծուեցաւ անձնուիրութեամբ. եւ ի վերջոյ Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի թուականին, երբ ազգային վերակենցաղումի ոսկեդարը հրաշակերտուեցաւ հայերէն գրերու գիւտով եւ հայ գրականութեան ստեղծումով եւ մշակութեամբ:

Եւ այս ամէնը, Լուսաւորչի տեսիլքէն մինչեւ Սահակի տեսիլքը, ազգային տեսլականին իրականացման համար թափուած բոլոր ճիգն ու ջանքը կատարուեցաւ Վաղարշապատի, Արշակունեաց այս վերջին մայրաքաղաքին մէջ, որ երկնային տնօրինութեամբ հիմա կը լինէր այսպէս առաջին քաղաքամայրը ազգին նուիրապետական իշխանութեան, եւ ատով իսկ՝ հոգեւոր արգանդ վերածնութեան բովանդակ հայութեան:

Հայ զգացման եւ հայկական պատմութեան համար հաւասարապէս, սկիզբէն՝ մեծ, եւ հետզհետէ աւելի գեղեցիկ եղած է ան, Էջմիածին: Առասպել կամ դիցավէպ չէ բընաւ ինչ որ այս պզտիկ բայց շքեղ բառը կը նշանակէ իր ծոցին մէջ, այլ առնուազն սպրուած մէկ տեսիլքը լուսաւոր մեծ սրտի մը, որուն մէջ իր ցեղին մեծ հոգին ապրեր էր օր մը հզօր քաբախումներով: Իր ապագային խորունկ ու անթեք հաւատքը ունեցող ազգի մը հոգեբանական ամենէն կարեւոր մէկ պահը եղած է այդ տեսիլքի երկնումին վայրկեանը:

Սուրբին արցունքներէն՝ այսինքն ազգին վիշտէն իր բոցին անունդ առնող կանթեղը, ազգային յոյսը, ժողովուրդին երեւակայութեան մէջ անշէջ մնաց միշտ Արագածի բարձունքին վրայ. ու Էջմիածին, սգաւոր յանախ բայց որդեսէր մայր, իր զաւակներուն՝ ի սփռուած աշխարհի ցրուած հայութեան խօսեցաւ միշտ իր յիշատակին քաղցրութեամբը, իր աւանդութիւններուն սրբութեամբը, իր միւռնի շողակաթ օծութեամբը, իր սրբատառ կոնդակներով, իր հայրենաքարոզ նուիրակներով, իր շնորհաբաշխութիւններով եւ իր բոլոր սրտագրաւ առնչութիւններովը:

Սահակ-Մեսրոպեան շարժումը, զոր պատմական անգիտութեամբ մը, Նորին Շնորհազարդութիւնը կաթողիկէ շարժում կը նկատէ, ուրիշ բան չէ բայց ազգային շարժում մը ապագային եւ հակահայ տրամադրութիւններուն դէմ: Այդ մաքառման պրտուղը եւ անոր գլխաւոր գէնքը եղաւ հայ տառերու գիւտը:

Ի՞նչ էր Սահակ-Մեսրոպի այդ գործը, որ կուգար Հայուն բերելու անհատական եւ ազգային դրոշմ, հոգեկան բովանդակութիւն եւ նկարագիր: Այն ինչ որ կը պակսէր մեր նախորդ դարերուն: Հայ Աստուածաշունչ, Հայ Գրականութիւն եւ Հայ Մէս, ահա առանցքը ազգային եւ կրօնական նոր շարժումին:

Անոնք, որոնք մտքի, ճաշակի կամ ստամոքսի ախտով ցաւազար՝ կրօնի եւ ազգի միասնականութեան մէջ թոյն կը տեսնեն, պիտի չկարենան երբեք հասկնալ եւ գնահատել Ե. դարը, որ մեր Եկեղեցւոյ ազգայնացման եւ հայացման ոսկի շրջանն է: Եթէ նախորդ դարու նշանաբանը Հայր քրիստոնեայ դարձնելն էր, Ե. դարուն նշանաբանը դարձեր էր քրիստոնէութիւնը հայացնել: Ե. դարու հոգեւոր եւ ազգային յաղթանակը, պահանջն է ուրեմն Հայ ցեղի ընդդիմամարտ կորովին, ինքնատիպ եւ ինքնաբաւ ըլլալու իր ներքին եւ անառիկ իդոն. եւ մանաւանդ ազգայնացած քրիստոնէութեան յաղթանակին, վտարելու համար ասորա-յունական ազդեցութիւնը, եւ թումբ կազմելու պարսկական ներքին դաւադրութեանց դէմ: Ինչ որ հայկական էր կը գնահատուէր, գրաւութիւն կը ստանար: Անկախութեան կորուստը յանախ ծնունդ կուտայ այս կարգի բուռն հայրենասիրութեան, նման հիւանդին որ առողջութեան կը տենչայ:

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնը ծնունդ կուտար Հայ Մեսիին, եւ Մէսը անհաշտ թշնամին է բաժանումի, իրագործումը միաձոյլ, միասիրտ, միախորհուրդ Մեհի, այսինքն ազգային եւ ուրոյն կազմակերպութեան մը: Ասորական եւ յունական ազդեցութեան ջնջումը բերող այս նոր գէնքը իբրեւ յաղթական գիտակցութիւնը հայութեան, պիտի գիտնար եւ կարենար այլեւս ծառանալ օտարին դէմ երբ ժամը հնչէր, այդ օտարը ըլլար պարսիկը, յոյնը կամ հռոմէացին:

Օտարոտի եւ օտարացնող գրին դէմ գիր, Աստուածաշունչին դէմ Աստուածաշունչ, ծէսին դէմ ծէս կանգնելով, Սահակ-Մեսրոպ դարբնեցին Հայ Մեմբր, ատով դարբնեցին մեր ուրոյն Եկեղեցին, — Ազգային Եկեղեցին:

Եթէ կայ բան մը որ անվիճելի է հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ՝ անոր յաճախակի պոռթկումն է իր հոգեկան անկախութիւնը գտնելու համար: Ոսկեդարը կը խորհրդանշէ հայ ժողովուրդի բացառիկ ճիգը թօթափելու համար օտար մտքին լուծը, եւ ստեղծելու իր հոգեկան անկախութիւնը: Պատմական պահանջի այս հարկադրանքը կուգար ապացուցանելու թէ հայը գաղափարները ներծուլման ենթարկելու եւ համադրելու զօրոյթ մըն է, եւ ոչ թէ օտարամուտ գաղափարներու ազդեցութեան ներքեւ տարրալուծող տկարութիւն մը:

Իսկ գալով մեր Եկեղեցւոյ լայնախոտութեան զոր Շնորհազարդ Կարտինալը տարօրինակ հոգեբանութեամբ մը չըսելու համար ստրկամտութեամբ, ճշմարտութեան զանցում կը նկատէ, Հայ Եկեղեցւոյ մտքին փառքը եւ հոգիին յաղթանակն է, եւ մեր ցեղային նկարագրի առանձնայատկութիւններէն մին: Հայ Եկեղեցին ազատամիտ է նախ ուրիշ Եկեղեցիներու հանդէպ, սակայն իր ազատամտութիւնը սանձարձակ ըլլալէ աւելի պահպանողական է, որուն ամենէն փայլուն եւ հեղինակաւոր ներկայացուցիչն է Ներսէս Շնորհալին:

Յետոյ ոեւէ հաստատութիւն երբ զուգընթաց չի քալեր ժամանակին հետ եւ ճշմարտութեան մէջ, շատ բան կը կորսնցնէ իր մասնայատկութիւններէն: Քրիստոնէութիւնը գիտցած է միշտ հաշտ կենալ իրմէն առաջ գոյութիւն ունեցող լաւիմաց գիտութեան եւ իրմէն յետոյ սկսած մտաւոր շարժումներուն, իւրացնելով եւ ներծուլելով յաճախ անոնց էական, ճիշդ եւ առողջ գիծերը, աւելորդ դարձնելով այսկերպ նոր ուղղութիւնները, ասպարէզին վրայ մնալով իբր միակ յաղթականը: Քրիստոնէութիւնը իր զօրութիւնն ու յաղթանակին պատճառը կը պարտի իր այս ընդունակութեան:

Այս տեսակէտէն Հայ Եկեղեցին գուցէ միակն է բովանդակ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մէջ, որ հակառակ իր վրայ խուժած աղէտներուն, եւ իր դէմ մշտապէս ցցուող աննպաստ պարագաներուն, ոչ միայն բաժնած է ժամանակէն պատճառուած դառնութիւնները, այլ եղած է լուսամիտ եւ ճկուն՝ վճարելով անհրաժեշտ հարկը ժամանակին եւ ճշմարտութեան հաւասարապէս: Մեր նախնիք իրենց ուժեղ աշխարհայեացքը կազմելու համար, ըրած են անհրաժեշտը, ճշմարտութիւն եւ ժամանակ իրարու հետ հաշտեցնելու: Քրիստոսի Եկեղեցիին թշնամի ու անհաւատարիմը ան է, որ վերածնութեան կարիքը չունի եւ անշարժ մնալ կ'ուզէ անցեալի ժառանգութեանը վրայ, այսկերպ կասեցնելով նաեւ մարդկային հոգիի ու մտքի զարգացումն ու յառաջդիմութիւնը: Ահա թէ որն է Երկրորդ երեսը Հայ Եկեղեցւոյ ազատամտութեան:

Հայ Եկեղեցւոյ հաւատաւոր ու արի բոլոր առաջնորդները այն համոզումը ունեցած են միշտ, թէ ինչ որ խորապէս սուրբ է եւ նուիրական, ինչ որ բանաւոր է ու Աստուածային՝ որ կրնայ ներգործել ուղիղ եւ առողջ միտքերու վրայ, ինչ որ կ'ազնուացնէ մարդը, անիկա տեւական է միշտ. ո՛չ գիտութիւնը կը մաքառի անոր դէմ, ո՛չ քաղաքակրթութիւնը կրնայ ընդոտնել զայն, եւ ոչ ալ անկրօն մոլեռանդութիւնը կրնայ զայն կոխոտել: Հայ Եկեղեցին իր բոլոր հարազատ ու հաւատացեալ զաւակներուն հետ միասին գիտէ թէ ինքը գտած է իր Եկեղեցիով «ծածկուած գանձը», եւ ընտրած «բարի մասը» որ զինք պահած է ցարդ եւ պիտի պահէ յաւիտեան:

Մենք հպարտ ենք, Շնորհազարդ Կարտինալ, ոչ միայն մեր ազգային Եկեղեցիով, որ հայ ժողովուրդին ամենամեծ ստեղծագործութիւնն է, դարերու ընթացքին մեր պատմական եւ քաղաքական կեանքի պայմաններու մէջ ձեւ ու կերպարանք ստացած, սնած գործած եւ նահատակուած, իր ժողովուրդի հոգեւոր դէմքն ու Աւետարանէն ստացած ժառանգութիւնը պահպանելու համար, այլ նաեւ մեր Եկեղեցւոյ ազատամտութեամբ, որ Հռոմէական Եկեղեցւոյ քարացած անշարժութեան դէմ, «վէմ» բառ այս իմաստով միայն կրնայ հիմ ծառայել ձեզի Շնորհազարդ Տէր, կատարեալ յառաջդիմութիւն մըն է:

Իսկ Ձեր այն հաւատումը թէ «Հայաստանեայց Եկեղեցին Հայրենիքէն ներս եւ դուրս լծուեր է հարազատ Քրիստոնէութեան լոյսը մարելու Ազգին մէջ», ամբաստանութիւն մըն է որ պատիւ չի բերեր այդ յայտարարութիւնը ընողին: Հայ Եկեղեցին անհաւատ է անոր համար որ Հռոմէական Եկեղեցիի նման չի՞ ցանցեր իր մարդորսութեան ուսկանները ուրիշ բոլոր Եկեղեցիներու հաւատացեալներուն դէմ, յանուն ընդհանուր Եկեղեցւոյ միութեան պիտակին, յաճախ պատառ մը հացի գինով դիւրացնելու ապազգայնացման գործը, իր արիւնն ու ազգը ուրանալու անխիղճ դերին առաջնորդելով մեր ցեղին վտարանդի եւ ճակատագրէն զարնուած բեկորները:

Հայ Եկեղեցին անհաւատ է անո՞ր համար, որ հաւատարմութեան ատեաններ չունի, եւ չի մտնէր սակարկութեանը մէջ մարդոց խղճի եւ հոգիի վաճառման: Հայ Եկեղեցին քրիստոնէութեան լոյսը կը մարէ, վասնզի չի՞ զիջիր այն տրտում չարաշահութիւններու, որոնք յիշատակարաններ կեղծելու եւ հակազիրբեր հնարելու արուեստը ունին ի նպաստ իրենց զերազահութեան: Հայ Եկեղեցին անհաւատ է, որովհետեւ խղճմտօրէն կը յարգէ անհատներու, համայնքներու եւ ժողովուրդներու նուիրական իրաւունքները, եւ զանոնք չի զոհեր իր նեղմիտ ու անարգ տիրապետութեան, եւ այս բոլորը յանուն ընդհանրականութեան եւ միասնականութեան:

Մեր ժողովորդի նախակրթարանի աշակերտներն անգամ գիտեն այսօր թէ Վատիկանի իշխանաւորներն ու անոնց հլու կամակատարները Քրիստոսի հեզութեան հակառակ ինչ կեղծպարիշտ բռնաւորներ եղած են, եւ Քրիստոնէութեան շինարար ոգիին հակառակ ինչ աւերներ գործած եւ կը գործեն տակաւին, եւ թէ հետեւաբար ի՞նչ պէտք է հասկնալ երբ անոնք անհաւատ եւ հերձուածող կը կոչեն ուրիշ Եկեղեցիներ:

Ու այս ամենէն յետոյ, Շնորհազարդ Կարտինալ, կոչ կ'ուղէք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ զաւակներուն, որ խելամոլին եւ հաստատեն, Հայ Եկեղեցիէն հեռացաներու միջոցաւ, այսինքն Ձեր միջնորդութեամբ, այն միութիւնը, որմէ իբր թէ հակառակ մեր նախնեաց մենք հեռացած ենք: Մէկ խօսքով Միութիւն ընդ Հռոմայ Եկեղեցւոյն եւ հնազանդութիւն Հռոմայ Քահանայապետին:

Ուրեմն թողո՞ւնք մեր Եկեղեցւոյ առաքելական հիմնարկութիւնը, մեր հոգեւոր անկախութիւնն ու ազատութիւնը, թողո՞ւնք մեր Եկեղեցւոյ ժողովրդական ոգին, որ տիպարն է նախնի դարուց քրիստոնէութեան, թողո՞ւնք մեր ամենասուրբ դաւանութիւնը, թէ մի է հիմն եւ զլուխ Յիսուս - Քրիստոս, ուրանանք մեր Եկեղեցւոյ հայրապետներու եւ վարդապետներու հեղինակութիւնները, ուրանա՞նք մեր Եկեղեցւոյ նահատակներն ու մարտիրոսները, որոնք Եկեղեցւոյ միակ եւ կենդանի Դուխն չբաժնուելու համար թափած են իրենց վարդագոյն արիւնը, նզովենք մեր ընտիր եւ անձընդիր հովիւները, որոնք իրենց հօտին անկախութիւնը եւ ազատութիւնը պահպանելու համար, իբրեւ աննկուն խոյեաններ դիմակալած են միշտ նախ արտաքին թշնամիին, ապա Յունական եւ Հռոմէական Եկեղեցւոյ հակառակութեան եւ հրապոյրներուն: Մէկ խօսքով ուրանա՞նք մեր շուրջ 1900 տարիներու սուրբ եւ մարտիրոս Եկեղեցին, որ ամենադժբնդակ ժամանակներու ընդմէջէն, կարմիր պահակն է եղած քրիստոնէութեան՝ Ասիոյ մէկ խուլ անկիւնին մէջ, դարերու խաւարին եւ մարդերու նենգութեան եւ զազանութեան դէմ:

Այս բոլորը պիտի թողո՞ւնք, Շնորհազարդ Տէր, ի՞նչ ընդունելու համար, Հռոմէական Եկեղեցւոյ Միութիւն, Հռոմայ Քահանայապետի գլխաւորութիւն եւ Պետրոսի առաքելապետութիւն: Այսինքն թողո՞ւնք Աստուածայինը եւ ընդունինք մարդկայի՞նք, թողո՞ւնք ազգայինը եւ ընդունինք օտարը, եւ ի՞նչ շահելու համար, ընդարձակելու համար Լիբանանի եւ Սիրիոյ մէջ Ձեր իշխանապետութիւնը թէ ոչ նոր ծիրաններու եւ տիտղոսներու խոստումը, որուն ի հաշիւ կը գրէք ձեր հովուական թուղթերը եւ կ'ընէք զուցէ այս հրաւէրը:

Ձեզի ծանօթ է Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ պատմութիւնը, Շնորհազարդ Կարտինալ, Աւետարանի գանձանակի առջեւէն անցան շատ ազգեր, եւ պատմութիւնը կրնայ վկայել թէ իւրաքանչիւրը ինչ է ձգած հոն. անոր առջեւէն անցած է նաեւ Հայ Ազգը

ու հոն դրած իր ամբողջ ունեցածը: Տուինք մեր արեան վերջին կաթիլը, անցանք ընդ հուր եւ ընդ սուր, եւ մեր յաճախ խորտակուած ուսերուն վրայ առած Աստուծոյ Շնչարանը, եւանք մեր պատմութեան գողգոթան: Այժմ չունինք ծիրանի եւ ոսկի ուրիշներ գնելու համար, բայց գոհ ենք մեր ըրածէն ու երջանիկ, զի երկնքի մարգարիտին եւ մեր հոգիի փրկութեան համար տուինք այդ ամէնը, ատով ապրեցնելու համար մեր Եկեղեցին եւ մեր Ազգը: Հետեւաբար ինչով պակաս կը մնանք, Շնորհազարդ Տէր, իբրեւ Եկեղեցի եւ ժողովուրդ, այն Եկեղեցիէն՝ որուն միանալու կոչ կ'ընէք մեզի:

Այս բոլորի փոխարէն, թոյլ տուէք մեզի, Շնորհազարդ Կարտինալ, եւ ասիկա ճշմարտօրէն եւ ոչ թէ իբրեւ ձեւ բանի, ի սրտէ ցաւելու մեր կաթողիկէ եղբայրներու վրայ, որոնք էին երբեմն ոսկր յոսկերաց եւ մարմին ի մարմնոյ, եւ որոնք հայութենէն եւ մեր Սուրբ Եկեղեցիէն բաժնուելով եղան ու կը մնան սրուած դաշոյններ Հոռմի ձեռքին մէջ, խոցոտելու մեր հազար անգամ պատռուած կողը եւ կտրատելու իրենց ցեղին ճիւղերը ճշմարիտ արմատէն — Հայաստանեայց Եկեղեցիէն: Որքա՜ն ցանկալի պիտի լինէիք մեզի համար, Շնորհազարդ Ծիրանաւոր, եթէ փոխանակ այդ կտրատող դանակին, Ձեր ձեռքին մէջ ունենայիք Բարի Սամարացիին բուժիչ բալասանը, մեր հին եւ նոր վէրքերուն իբրեւ ծէթ ու գինի: Բայց ի՞նչ ընէք, ապերախտ է աշխարհը, եւ ամէն մարդ պարտականութիւն մը ունի ստանձնած, իւրաքանչիւրը իր պատկանած Եկեղեցիի ոգիին ու պահանջներուն համաձայն:

Կ Ո Ձ Մ Ե Ր Ա Ջ Ն Է Ի Յ

Ձաւակունք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ որ ի սփիւռս աշխարհի, երբ կարգաք այս տողերը ընդդէմ նոր օրերու Կայիաբաներուն, որոնք՝ իբր թէ յանուն ճշմարտութեան, իրենց զգեստները կը պատռեն, անգամ մըն ալ խաչելու համար Հայ Եկեղեցին, յիշեցէք թէ Ձեր Մայրենի Եկեղեցին ցեղին խղճմտանքն է, որուն պատերը իր զաւակներու արիւնի շաղախովն է ամրացած, որուն հաւատքին կանթեղը իրեններուն արցունքով է միշտ վառ:

Յիշեցէք թէ Հայ Եկեղեցին է այն սրբարանը՝ ուր հայ կեանքը ամենէն աւելի մարգունեցաւ դէպի բարին եւ կատարեալը, այն գանձարանը՝ ուր պահուեցան ու կը պահուին մեր հոգիին ու մտքին շնորհները, եւ մանաւանդ փրկութեան տապանը, մեր պատմութեան արիւնոտ ծփանքներուն դիմաց:

Երբեք մի փոխէք զայն ուրիշ ոչ մէկ արժէքի հետ, ան՝ որուն ճարտարապետը եղաւ Լուսաւորիչ, որուն լուսարարապետը եղաւ Մեսրոպ, որուն ժիր մատուցակը հանդիսացաւ Սահակ, որուն աղօթող բուրմը եղաւ Նարեկացին, որուն քաղցր երգիչը եղաւ Շնորհալին:

Մի՛ նայիք այժմու իր խեղճութեան, անիկա շատ դժուարութիւններու բախած է, բայց չէ կոտորակուած, անիկա շատ փոթորիկներ տեսած է, բայց միշտ արծակած է իր լոյսը իրեն յառող հոգիներուն, ու տարածած իր հովանին, որ եթէ աշխարհիկ զօրութեամբ զինուած բազուկ մը չէ եղած, սակայն հոգեւոր մխիթարութեան եւ հաւատքի նեցուկ մը եղած է մարմնաւորապէս խոշտանգուած եւ գերուած իր զաւակներուն համար: Այժմու իր տկարացած վիճակին նայելով, մի խորհիք թէ ան դադրած է իր բարեբար դերը կատարելէ: Մի՛ նայիք իր ցնցոտիներուն, անիկա երբեմն ծիրանազգեստ դժխոյ մըն էր, որ իր պատմութեան պատառներով պատեց իր զաւակներուն վէրքերը:

Սիրեցէք զայն, ձեր Մայրենի Եկեղեցին, սրբուեցէք անով, եւ անոր մեծութեան գանձերուն մէջ որոնեցէք ձեր հոգեկան կազդոյրը, պատրաստ ըլլալով եթէ հարկ ըլլայ, պատռելու ձեր զգեստները եւ անոնց լաւագոյն կտորներովը հագուեցնելու եւ զարդարելու բովանդակ հայութեան մայրը:

Մի՛ տրտմեցնէք այդ մայրը, եւ մի՛ ըլլաք խորթ զաւակներ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Անոնք որ նոր խնամիական կապերով իրենց հակամտութեանց եւ կամ թիւր

կերպով հասկացուած կրօնասիրութեան յագուրդ տալու համար, եւ կամ շահադիտական նկատումներով կը հեռանան Մայրենի Եկեղեցիէն, կը դաւաճանեն էն առաջ իրենց արեան, իրենց նախնեաց, իրենց կոչումին, իրենց ազգութեան:

Վստահ եղէք, թէ այն հայերը որոնք կը հեռանան Հայ Եկեղեցիէն, իրենց ներշնչումն ու ուղղութիւնը կ'առնեն ուրիշ ոգիէ մը, որ խոժոռ կը նայի մերինին: Բոլոր անոնք որոնք մարդորսական ծուղակներով ազգին ծոցէն կը խլեն իր միամիտ ու յաճախ բարեմիտ զաւակները, զանոնք ապագայնացման առաջնորդելու համար յետոյ, դաւաճաններ են, եւ թող վստահ ըլլան թէ իրենց վրայ կը հրաւիրեն հայ ժողովուրդի դարաւոր արեան ու հաւատքի բողոքը, աւելին՝ արիւնապատգամ անեծքը:

Տակաւին՝ բոլոր անոնք, մեր Եկեղեցւոյ զաւակներէն, որոնք տրտում քինախնդրութեան եւ անխմաստ խնամիրութեան հաշիւներով, ուղղակի կամ անուղղակի, կամայ կամ ակամայ, զօրավիգ կը հանդիսանան մեր ժողովուրդի նիւթական, կրօնական եւ ազգային այս առուծախին եւ կորստեան, կը դաւաճանեն մեր պատմութեան, մեր ներկային եւ մեր ապագային:

Զգուշացիր ժողովուրդ Հայոց, ոչ միայն ամէն կարգի զառնազգեստ գայլերէ եւ սրբազան զազաններէ, այլ նաեւ անոնց հետ զաղտնի խնամիացած մերազն միամիտներէն, որոնք հակառակ իրենց ներքին հաշիւներու յանձանձման եւ հեռաւոր յոյսերու ակնդէտ սպասման, կամայ եւ ակամայ մեր Եկեղեցւոյ նիւթական, ազգային եւ կրօնական ծառին է որ տապար կը զարնեն:

Այս վերջինները կը զարմացնեն մեզ, չունենալուն համար մեր ցեղային նկարագրի ամենէն սրտապնդիչ գիծը, ինքնապահպանութեան առողջ ընազդը, եւ որոնք սիրտ կ'ընեն հետեւեալը այս կերպով նոր վէրք մը աւելցնելու մեր ժողովուրդի արդէն բազմախոց սրտին վրայ:

Ժողովուրդ Հայոց, հազիր նորէն քու դարաւոր ողջմտութեան զրահը, իբրեւ մի հօտ շարունակելու քու անմեռ գոյութեան պայքարը: Ամէն մասնիկ որ կը փրկի քու ամբողջութենէդ, արժէք մըն է որ կը պակսի քու հոգեկան եւ նիւթական դրամագլուխէն: Ով որ այս սեռն ու սերտ զգացումով չէ որ կը նայի Հայ Եկեղեցիին եւ ազգին, կը մեղանչէ ցեղին ողջմտութեան ոգւոյն դէմ. ու այդ պէտք չէ թոյլատրէ ինքզինքին որ եւ է հայ, որ կը սիրէ իր ազգն ու Եկեղեցին:

Ուշադիր եղէք առաքեալի խօսքին, «Որպէս ընկալարուք զՔրիստոս Յիսուս զՏէր, նովին գնացէք: Զգոյշ լերուք, մի՛ ոք իցէ որ զծեզ կողոպտիցէ ճարտարութեամբ եւ սնտոի խաբէութեամբ, որք ըստ մարդկան աւանդութեան եւ ըստ տարերց աշխարհի եւ ոչ ըստ Յիսուսի—Քրիստոսի»:

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

